

Elisa Perttola

Mielentilatutkimukseen määrittämisen edellytykset

Opinnäytetyö
Liiketalouden koulutusohjelma

Helmikuu 2016

Tekijä	Tutkinto	Aika
Elisa Perttola	Tradenomi	Helmikuu 2016
Opinnäytetyön nimi		
Mielentilatutkimukseen määräämisen edellytykset		44 sivua 1 liitesivu
Toimeksiantaja		
Etelä-Savon käräjäoikeus		
Ohjaaja		
Lehtori Päivi Ollila		
Tiivistelmä		
<p>Tämä opinnäytetyö käsittelee mielentilatutkimukseen määräämisen edellytyksiä tuomioistuimen näkökulmasta. Opinnäytetyön tavoitteena on tutkia rikosentekijän syyllisyyden arviointia perehtymällä siihen erikoistuneeseen mielentilatutkimukseen. Työssä selvitetään, millaisten kriteerien mukaan rikoksesta epäilty määrätään mielentilaltaan tutkittavaksi, millaisissa rikoksissa tuomioistuin määrää vastaajan tai vastaavasti suostuu hänen vaatimaan mielentilatutkimukseen sekä millaisten rikosten kohdalla tuomioistuin katsoo mielentilatutkimuksen tarpeettomaksi.</p> <p>Opinnäytetyön teoriaosuudessa käsitellään mielentilatutkimukseen liittyvää lainsäädäntöä ja tutustutaan mielentilatutkimuksen kulkuun. Lisäksi teoriaosassa tutustutaan korkeimman oikeuden antamiin ennakkopäätöksiin, joissa kyseessä on rikoksesta epäillyn syyntakeisuus. Työn keskeinen osa on syyntakeisuusarvioinnin kriteerit.</p> <p>Työn tutkimusosa toteutettiin empiirisenä tutkimuksena ja työssä on käytetty laadullisina tutkimusmenetelminä teemahaastatteluja ja erilaisia dokumentteja. Tutkimusaineisto koostuu kolmen eri käräjätuomarin haastatteluista. Teemahaastatteluiden avulla tutkittiin lainsoveltajien eli käräjätuomareiden kokemuksia mielentilatutkimukseen määräämisestä. Käräjätuomareita haastatteleamalla pyrittiin saamaan tutkimukseen syvyyttä oikeuskirjallisuuden tarjoaman tiedon rinnalle.</p> <p>Tutkimus vahvisti käsityksen siitä, että mielentilatutkimus edellyttää miltei poikkeuksetta vakavaa rikosnimikettä. Mielentilatutkimuksen tekemiselle tulee olla viitteitä ja sen pyynnön on oltava tarkoin perusteltua. Haastatteluissa selvisi, että käräjätuomarit noudattavat mielentilatutkimukseen määräämispäätöksissään yhtenäistä linjaa. Mielentilatutkimukseen määrätään vain rikosentekijät, joille rangaistuksena on odotettavissa vankeutta. Mielentilatutkimus ei myöskään ole itsestäänselvyys, jonka saisi sitä pyydetäessä.</p> <p>Johtopäätöksenä voidaan todeta suomalaisen oikeusjärjestelmän määrittävän erittäin tarkoin mielentilatutkimukseen määräämisen edellytykset. Ne luovat vakaan ja yhtenäisen pohjan lainsoveltajille, jotka joutuvat arvioimaan mielentilatutkimuksen tarpeellisuutta toisinaan hyvin erilaisten rikosten kohdalla.</p>		
Asiasanat		
rikosoikeus, rikosoikeudellinen vastuu, mielentilatutkimus, syyntakeettomuus		

Author	Degree	Time
Elisa Perttola	Bachelor of Business Administration	February 2016
Thesis Title Conditions for the Imposition of a Psychiatric Assessment		44 pages 1 pages of appendices
Commissioned by South-Savo District Court		
Supervisor Päivi Ollila, Senior Lecturer		
Abstract <p>The objective of this thesis was to find out what are the conditions when a court imposes a criminal suspect to a psychiatric assessment. The objective was also to examine the reasons leading to psychiatric assessment, identify the types of criminal offenses and also what kind of crimes the court finds too minor from the psychiatric assessment point of view. This study mainly focuses on criteria for judgment of criminal responsibility.</p> <p>The theoretical framework of the thesis consists of a law literature, related laws, earlier studies and Finland's Supreme court's precedents which deal with criminal suspect's criminal responsibility. The subject of the thesis is current, and therefore the study was carried out. Criminal responsibility and its judgement is a topic which has always aroused discussion.</p> <p>This thesis was implemented as a qualitative research. The data collection methods used in this thesis were law literature and interviews. The research results revealed that a psychiatric assessment requires a felony almost without exception. The court does not consider a psychiatric assessment in the case of minor offenses.</p> <p>In conclusion, in Finland we have an excellent legal system which defines very accurately the criteria for the psychiatric assessment. That system creates a stable and coherent knowledge base for the district judges who evaluate the necessity of psychiatric assessment from time to time in very different types of crime.</p>		
Keywords criminal law, criminal responsibility, psychiatric assessment, non compos mentis		

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
2	AIEMMAT TUTKIMUKSET	7
3	RIKOS JA RANGAISTUSMUODOT SUOMESSA.....	8
3.1	Rikos.....	8
3.2	Rangaistus.....	8
3.2.1	Rangaistuksen edellytykset.....	9
3.2.2	Syyntakeisuuskategorioiden rangaistusluokat.....	10
4	SYYN TAKEETTOMUUDEN TUTKIMINEN	20
4.1	Syyntakeisuuden arvioiminen	20
4.2	Mielentilatutkimuksen tarkoitus ja siihen määrittämisen edellytykset.....	21
4.2.1	Mielentilatutkimus.....	22
4.2.2	Mielentilatutkimuksen kulku.....	22
4.2.3	Mielentilalausannon sisältö	24
4.2.4	Mielentilatutkimuksen ongelmat	26
4.2.5	Mielentilatutkimuksen oikeudellinen ja psykiatrinen näkökulma.....	27
5	SYYN TAKEETTOMUUS	28
5.1	Syyntakeettomuuden jaottelu	29
5.2	Syyntakeisuus eri vuosikymmeninä.....	31
6	TUTKIMUS AINEISTO JA MENETELMÄT	32
6.1	Tutkimukseen osallistujat.....	32
6.2	Aineiston hankinta	33
6.3	Aineiston analyysi	33
6.4	Reliabiliteetti ja validiteetti tutkimuksessa	34
7	TUTKIMUSTULOKSET	35
7.1	Yleisimmät rikostyyppit	36
7.2	Tutkimustarpeen aloitteentekijä	36
7.3	Mielentilalausuntojen yksimielisyys.....	37

7.4	Mielentilatutkimusten vähentyminen	38
7.5	Johtopäätökset	40
7.6	Pohdinta	40
LÄHTEET.....		42
LIITTEET		
Liite 1. Teemahaastattelun pohja käräjätuomareille		

1 JOHDANTO

Rikoksentekijän syyllisyyden eri osina erotellaan toisaalta tekijän syyntakeisuuden aste ja toisaalta teon syyksiluettavuus. Syyntakeisuudella määritellään, onko rikoksentekijä toiminut rikosta tehdessään täydessä ymmärryksessä eli ymmärtänyt tekonsa merkityksen ja sen seuraukset. Syyntakeisuusarvioinnilla pyritään muodostamaan kokonaiskuva rikoksentekijän elämästä ja taustasta. Syyksiluettavuus on eräs rangaistusvastuun edellytys, jolla tarkoitetaan rikoksentekijän toiminnan tahallisuutta ja rikoksen tuottamusta. Syyntakeisuus ja syyksiluettavuus ovat tarpeen tutkia, sillä ilman niitä rikoksentekijää ei voida rangaista. Lisäksi syyllisyyteen voidaan lukea teon moitittavuus. (Wagner-Prenner 2000, 84)

Toisinaan tuomioistuimella ei ole varmaa tietoa rikoksen tekijän teon tapahtumahetken aikaisesta mielentilasta, jolloin rangaistusta ei voida suoralta kädetä määrätä. Sen selvittämiseksi rikoksesta epäily määrätään tutkittavaksi. Rikosoikeudellisesta näkökulmasta katsoen, ihmismieltä on kehitetty tutkimaan siihen erikoistunut tutkimusmenetelmä, mielentilatutkimus. Mielentilatutkimuksen avulla pystytään päättämään tutkittavan henkilön psyykkinen tila ja päättämään, ymmärtääkö hän tekojensa moraalisen merkityksen ja sen seuraukset. (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2015a)

Opinnäytetyöni aihe on mielentilatutkimukseen määrittämisen edellytykset. Opinnäytetyössäni tutkin, millaisissa rikoksissa tuomioistuin määrää vastaajan mielentilatutkimukseen tai vastaavasti suostuu hänen pyyntöönsä päästä tutkittavaksi, millaisten rikosten kohdalla tuomioistuin katsoo mielentilatutkimuksen tarpeettomaksi ja mitkä ovat mielentilatutkimukseen vaadittavat kriteerit. Olen erityisesti kiinnostunut vastaajan syyntakeettomuudesta ja sen toteamisen edellytyksistä. Opinnäytetyön tavoitteena on luoda selkeä tietopaketti mielentilatutkimusprosessista painottaen sen merkitystä lainsoveltajien syyntakeisuusarvioinnissa. Tutkimusmetodina opinnäytetyössäni käytin kvalitatiivista eli laadullista tutkimusmenetelmää. Päädyin siihen, sillä opinnäytetyöni aihe perustuu täysin kirjoitettuun lakiin ja käsiteltyihin oikeustapauksiin, joten olen täysin tekemieni haastattelujen ja aiheeseen liittyvän aineiston varassa.

Kiinnostukseni aihetta kohtaan heräsi suorittaessani syventävää harjoittelua Etelä-Savon käräjäoikeudessa kesällä 2015. Minulla ei ollut juuri aiempaa tietoa syyntakeisuuden arvioimisesta, mutta olin tiedonjanoinen ja aihe tuntui mielenkiintoiselta. Syyntakeisuusarviointi on ajankohtainen, kiinnostava ja ajatuksia herättävä aihealue. Saammehan seurata miltei päivittäin eri oikeusasteiden antamia tuomioita rikoksista, jotka meitä puhuttavat.

Usein vakavasta rikoksesta tuomitulle on suoritettu hänen psyykkisen tilan selvittämiseksi mielentilatutkimus. Rangaistukseen tuomitsemisesta on annettu tarkat ohjeet, joita noudattamalla oikeusjärjestelmä takaa jokaiselle kohtuullisen ja oikeudenmukaisen seuraamuksen teoistaan. Yksi keskeisimmistä asioista rangaistuksen määrittämisessä on rangaistavan henkilön mielentila. Mikäli tuomioistuimella on syytä epäillä henkilön psyykkistä tilaa, tämä voidaan määrätä psykiatriseen tutkimukseen. (Mielenterveyslaki 4. luku 21. §.)

2 AIEMMAT TUTKIMUKSET

Mielentilatutkimukseen määrittämisen edellytyksistä ei ole aiemmin tehty tutkimusta. Marianne Wagner-Prenner on kirjoittanut aiheeni sivuavan kirjan vuonna 2000: Syyntakeisuus ja mielentila, rikosoikeudellisesta ja empiirisestä tutkimuksesta syyntakeisuuden määräytymisestä. Wagner-Prenner selvitti tutkimuksessaan, millä kriteereillä syyntakeisuus on aikojen saatossa suomalaisessa oikeuskäytännössä määräytynyt ja onko syyntakeisuussäännösten tulkinnassa mahdollisesti tapahtunut muutoksia rikoslain olemassaolon aikana.

Tutkimuksessa todettiin, että syyntakeisuuden arvioinnin kriteerit ovat muuttuneet 1900-luvun aikana merkittävästi. 1900-luvun alkupuolella mielentilatutkittavien diagnosoituihin sairauksiin suhtauduttiin kapeakatseisesti eikä persoonallisuushäiriöisiä rikoksentekijöitä ymmärretty. 1970-luvulla alettiin oivaltaa, että syyntakeisuus edellytti älyllisiä valmiuksia ja toisintoimimiskykyä eli mahdollisuutta säädellä käyttäytymistä valintatilanteissa. (Wagner-Prenner 2000)

3 RIKOS JA RANGAISTUSMUODOT SUOMESSA

Tässä luvussa selviää, millainen teko Suomessa luetaan rikoslain mukaan rikokseksi, miksi siitä seuraa rangaistus sekä mitkä rangaistusvaihtoehdot ovat syyntakeisuuskategorioittain.

3.1 Rikos

”Rikos on teko tai laiminlyönti, josta lainsäädännössä säädetään rangaistus” (Tilastokeskus 2011). Rikos määritellään tietyn tunnusmerkistön täyttäväksi ja oikeudenvastaiseksi teoksi, joka osoittaa tekijässään syyllisyyttä. Rikoksen rangaistavuuden edellytyksenä on, että tekijä on tahallaan syylistynyt rikokseen tai tuottamuksellisesti ja että hän on rikoksen tehdessään ollut syyntakeinen. Rikos voi ilmetä joko laiminlyöntinä tai toimintana. Yleensä rikos on tahallinen, mutta joskus myös tuottamuksellinen eli huolimaton teko, josta seuraa rangaistus. Suomessa tehtyyn rikokseen sovelletaan Suomen lakia. (Rikoslaki 1. luku 1. §.)

3.2 Rangaistus

Rangaistus on oikeudellinen seuraamus, jonka viranomainen määrää lain nojalla ja se tuomitaan rikoksen tekijälle seurauksena lain rikkomisesta. Rangaistukseen sisältyy aina tekijään kohdistuva moite. (Tapani & Tolvanen 2011, 8) Rikosoikeudellisella rangaistuksella on tarkoitus osoittaa yhteiskunnansisäistä paheksuntaa tiettyjen tekojen kohdalla (Boucht ja Frände 2008, 18–19). Rangaistuksella on yleisestävyys, jolla tarkoitetaan sen uhalla aikaansaamaa vaikutusta rikosentekijän käytöksessä. Rangaistusuhan avulla pystytään tehokkaasti vaikuttamaan rikosta suunnittelevan perääntymiseen, koska hänen harkintaa saattavat painaa rikoksesta tavoiteltu hyöty sekä kiinnijäämisen todennäköisyys ja rikoksesta seuraavien sanktioiden välittömyys (Boucht & Frände 2008, 19–20.).

Rangaistusteoriat jaetaan karkeasti kahteen pääryhmään: sovitusteorioihin ja preventioteorioihin. Sovitusteorioiden mukaan rangaistus on tehdyn teon oikeudenmukainen seuraamus. Teoriassa rangaistuksen oikeutus haetaan tehdystä tapahtumasta. Oikeutus pohjautuu siihen, että rikoksen tekijän katsotaan ansaitsevan rangaistuksen rikottuaan yhteisesti sovittuja sääntöjä. Pre-

ventioteoriat edustavat tulevaisuuteen suuntautuvaa näkökantaa, jonka mukaan rangaistuksella on hyötyvaikutus tulevaisuudessa. Kyse teoriassa on siitä, miten rangaistuksella pystytään vaikuttamaan rikoksen tekijän ja muiden tulevaan käyttäytymiseen. (Tapani & Tolvanen 2011, 13)

3.2.1 Rangaistuksen edellytykset

Suomen rikoslaissa kerrotaan rangaistuksen edellytykset, joiden tulee täytyä, jotta rikoksentekijä pystytään tuomitsemaan rikoksesta. Rikosvastuu alkaa 15-vuotiaana. Myös alle 15-vuotiaat ovat vahingonkorvausvelvollisia, vaikkei heitä voida tuomita teostaan rangaistukseen.

Rangaistukseen tuomitaan henkilö, joka ymmärtää tekonsa merkityksen ja sen seuraukset. Tällaista rikoksentekijää sanotaan syyntakeiseksi. Henkilö, joka ei ole toiminut rikosta tehdessään täydessä ymmärryksessä mielisairauden, syvän vajaamielisyyden tai jonkin muun psyykkistä puolta heikentäneen seikan takia, kutsutaan joko alentuneesti syyntakeiseksi tai syyntakeettomaksi. Luvussa 3.2.2 käsitellään tarkemmin edellä mainittujen syyntakeisuuskategorioiden eri rangaistusmuotoja. (Rikoslaki 3 luku 4§)

Rangaistusvastuu vaatii täytyäkseen rikoksen tahallisuuden tai tuottamuksen. Rikoslain mukaan tahallaan aiheutettu teko täyttyy, mikäli rikoksentekijän tarkoituksena on ollut aiheuttaa seuraus tai hän on pitänyt seurauksen aiheutumista erittäin todennäköisenä. Tuottamuksellisuudella tarkoitetaan sitä, jos rikoksentekijä on rikkonut häneltä vaadittavaa huolellisuusvelvoitetta tilanteessa, jossa hän olisi pystynyt sitä noudattamaan. Tapauksissa jossa teko on perustunut ennemmin tapaturmaan kuin tuottamukseen, ei seuraa rangaistusta. (Rikoslaki 3. luku 5. §.)

Rikoslain 6. luvun 4. §:n mukaan *rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen*. Oikeudenmukaisuusperiaatteen toteutumisen takia syyntakeisuus tutkitaan ennen rangaistuksen määräämistä.

Suomessa eri rangaistuslajit ovat sakko, rikesakko, ehdollinen vankeus, ehdoton vankeus, yhdyskuntapalvelu ja valvontarangaistus. Rangaistuksen lisäksi on mahdollista tuomita vahingonkorvaus, ajokielto, eläintenpitokielto tai liiketoimintakielto. (Rikoslaki 6. luku 1. §.)

3.2.2 Syyntakeisuuskategorioiden rangaistusluokat

Mielentilatutkimuksen perimmäisenä tarkoituksena on selvittää rikoksen tekijän psyyken tila rikoksen teko hetkellä, jotta hänelle pystytään määräämään oikeanmukainen rangaistus. Käytännössä mielentilatutkimuksen lopputuloksena on joko täysi rangaistus, alennettu rangaistus tai rankaisematta jättäminen (Wagner-Prenner 2000, 108.). Syyntakeisuuden arvio on kolmiluokkainen: syyntakeeton, alentuneesti syyntakeinen ja syyntakeinen. Mielentilalausunto pelkistyy tähän kolmiportaiseen asteikkoon rikosentekijän mielentilasta. Taulukosta nähdään, kuinka syyntakeisuuden eri kategorioissa rangaistuksen määrä ja laatu muuttuvat.

Syyntakeeton	<ul style="list-style-type: none"> • Rangaistavuuden edellytys puuttuu <ul style="list-style-type: none"> ◦ Rankaisematta jätetyn hoidon tarpeen arviointi
Alentuneesti syyntakeinen	<ul style="list-style-type: none"> • Rangaistuksen vähimmäisasteikon alentaminen (huom. enimmäisrangaistus ei alene)
Syyntakeellinen	<ul style="list-style-type: none"> • Määrätään rangaistus normaaliasteikon mukaisesti

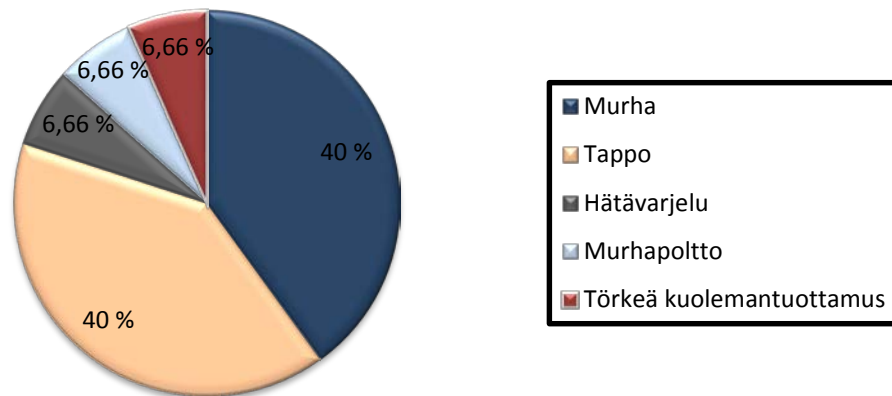
Taulukko 1. Syyntakeisuusarvioinnin kategoriat (Lahti 2012)

Tässä opinnäytetyössä on huomioitu ne korkeimman oikeuden ennakkopäätökset, joiden sisältö on saatavilla Finlexistä. Korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä, joihin liittyy rikosentekijälle suoritettu mielentilatutkimus, on annettu vuodesta 1987 vuoteen 2015 asti 16 kappaletta. Korkeimman oikeuden antamia ennakkopäätöksiä hyödyntämällä lainsoveltajat eli kärjätuomarit voivat verrata omia käsiteltäviään tapauksia niihin ja mahdollisesti saada niiden tapauksien ratkaisusta apua syyntakeisuusarvioinnin suorittamiseen. (Korkeimman oikeuden ennakkopäätökset 2015a)

Seuraavana esittelen kaavion kaikista korkeimmassa oikeudessa käsitellyistä oikeustapauksista ja neljä erilaista ennakkopäätöstä vuosilta 2000–2005 teoriaa havainnollistamaan. Halusin tuoda esille melko tuoreita ennakkopäätök-

siä, sillä niissä on sovellettu pääosin nykyäänkin voimassa olevaa lakia. Kaikki teorian rinnalla mainitsemani tapaukset ovat henkirikoksia, mutta keskenään hyvin erilaisia.

Yleisimmät rikokset, joissa mielentilatutkimus tehdään v.1987-2005

Kuva 2. Korkeimmassa oikeudessa käsitellyt yleisimmät mielentilatutkimusta vaativat rikosnimikkeet vuosina 1987–2005. Korkeimman oikeuden ennakkopäätökset. Finlex 2015.

Kuva numero 2 esittää korkeimman oikeuden ennakkopäätösten rikosjakauman vuosilta 1987–2005. Selvästi eniten rikostyypppejä, joihin mielentilatutkimus liittyy, ovat murha ja tappo. Viidestätoista ennakkopäätöksestä sekä murhien että tappojen määrä oli kuusi kappaletta eli yhteensä 12. Hätävarjelu, murhapoltto- ja törkeitä kuolemantuottamusrikoksia oli kutakin käsitelty kyseisenä ajankohtana yksi kappale. Korkeimman oikeuden neljä tuoreinta ennakkopäätöstä vuosilta 2004–2005 koskivat murhaa.

3.2.2.1 Syyntakeettomuus

Syyntakeettomalta rikoksen tekijältä puuttuu kokonaan rangaistavuuden edellytykset, jolloin tekijä voidaan määrätä vankeusrangaistuksen sijasta psykiatriseen hoitoon tai erityishuoltoon riippumatta hänen tahdostaan. (Mielenterveyslaki 4. luku 22. §.) *Syyntakeettoman rankaisematta jättämisestä on viime vuosikymmeninä perusteltu oikeudenmukaisuusnäkökohdilla: syyllisyysperiaatteen vastaista ja siten yhteiskuntamoraalia heikentävää olisi rangaista sellaista, joka ei psyykkisen poikkeavuutensa vuoksi kykene ymmärtämään tekonsa tosi-*

asiallista ja moraalista luonnetta tai säätelemään käyttäytymistään. Syyntakeettoman rankaisemista on pidetty paitsi rangaistuksen erityisestävän myös sen yleisestävän vaikutuksen kannalta hyödyttömänä tai tarkoituksettomana. (KKO:2000:126). Tähän liittyen korkein oikeus on antanut ennakkopäätöksen KKO:2000:126, jossa kyse on tuomion purkamisesta rikosasiassa.

Tapaus on käsitelty Tampereen käräjäoikeudessa, josta se eteni Turun hovioikeuteen ja sieltä korkeimpaan oikeuteen. Tapauksessa oli luettu A:n syyksi jo lainvoiman saanut tuomio törkeästä kuolemantuottamuksesta, josta hänet oli kuitenkin jätetty tuomitsematta rangaistukseen ymmärrystä vailla olevana. Virallisen syyttäjän purkuhakemuksen mukaan oli todennäköistä, että A olikin syylistynyt tappoon ja sitä kautta rikokseen olisi sovellettava ankarampia rangaistussäännöksiä. Perusteluinaan syyttäjä totesi A:n myöntäneen tuomion antamisen jälkeen syylistyneen tappoon. Asiakirjojen perusteella kuitenkin oli ilmeistä, ettei A:ta myöskään tällaisen syyksilukemisen perusteella olisi voitu tuomita syyntakeettomana rangaistukseen.

Rikos, johon tuomion purkamista haettiin, oli henkirikos. A oli 4.10.1995 vakaasti harkiten surmannut B:n ampumalla tämän pistoolilla. Käräjäoikeus 19.9.1996 julistamassaan tuomiossa katsoi selvitetyn, että A oli 3. - 4.10.1995 tehnyt B:lle ruumiillista väkivaltaa ampumalla tätä pistoolilla vartaan ja, raahattuaan tai kuljetettuaan B:n huoneistoonsa, aiheuttanut törkeällä huolimattomuudellaan tämän kuoleman. A oli tekonsa salaamistarkoituksessa hävittänyt ruumiin. Käräjäoikeus katsoi A:n syylistyneen toiminnallaan törkeään pahoinpitelyyn ja törkeään kuolemantuottamukseen, mutta koska A oli teot tehdessään ollut ymmärrystä vailla, hänet jätettiin rikoslain 3 luvun 3 §:n 1 momentin nojalla tuomitsematta rangaistukseen.

Asian edettyä Turun hovioikeuteen, hovioikeus lausui antamassaan tuomiossa, ettei tapauksessa oltu esitetty sellaista näyttöä, jonka perusteella voitaisiin päätellä A:n ampuneen B:tä tahallaan ja suunnitellusti. Lisäksi epäselväksi oli jäänyt, oliko B kuollut saamiinsa vammoihin välittömästi vai vasta myöhemmin. Hovioikeus totesi kuitenkin A:n viaksi sen, että hän oli asetta käsitellessään törkeällä huolimattomuudella aiheuttanut B:n kuoleman. Tämän vuoksi hovioikeus hylkäsi syytteen törkeästi pahoinpitelystä ja pysytti muutoin käräjäoikeuden antaman tuomion.

Virallinen syyttäjä vaati korkeimmalta oikeudelta hovioikeuden tuomion purkamista vedoten siihen, että A oli uudessa esitutkinnassa tunnustanut tekonsa tahallisuuden. A olisi syyttäjän mukaan voitu sekä oman kertomuksen että sitä tukevien todisteiden mukaan tuomita taposta. Oikeudenkäymiskaaren 31 luvun 9 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaan *lainvoiman saanut tuomio rikosasiassa voidaan syytetyn vahingoksi purkaa, jos kysymyksen ollessa rikoksesta, josta säännöllisen rangaistusasteikon mukaan voi seurata ankarampi rangaistus kuin kaksi vuotta vankeutta, vedotaan seikkaan tai todisteeseen, jota ei ole aikaisemmin esitetty, ja sen esittäminen todennäköisesti olisi johtanut syytetyn tuomitsemiseen rikoksesta tai siihen, että rikokseen olisi ollut sovellettava olennaisesti ankarampia rangaistussäännöksiä.*

Korkein oikeus päätyi hylkäämään hakemuksen perustelunaan A:lle tehdyn mielentilatutkimuslausunnon lopputulos. A:n oli katsottu mielentilatutkimuslausunnossa ja Terveystieteiden oikeusturvakeskuksen lausunnossa olleen ymmärrystä vailla rikoksen tekohetkellä. A:n diagnoosiksi oli määritelty paranooidinen skitsofrenia. Niuvanniemen sairaalan psykiatrian erikoislääkärin antaman lausunnon mukaan A oli mielentilatutkimuksen jälkeen ollut ja oli yhä edelleen tahdosta riippumattomassa psykiatrisessa sairaalahoidossa.

3.2.2.2 Alentunut syyntakeisuus

Alentuneesti syyntakeinen henkilö ei ole toiminut teon aikana täydessä ymmärryksessä, jolloin rangaistuksen edellytykset täyttyvät vain osittain. Tällöin rangaistus määrätään hänelle noudattaen lievennettyä rangaistusasteikkoa. (Rikoslaki 6. luku 8. § 1. mom.). Kuten sivulla 10 olevassa taulukossa todetaan, alentunut syyntakeisuus ei kuitenkaan vaikuta rangaistuksen enimmäismäärään. Rangaistusasteikon lieventäminen tarkoittaa, että rikoksen tekijälle voidaan tuomita enintään kolme neljännestä rikoksesta säädetyn sakko- tai vankeusrangaistuksen enimmäismäärästä ja vähintään rikoksesta säädetyn rangaistuslain vähimmäismäärän. (Rikoslaki 6. luku 8. § 2. mom.)

Korkein oikeus on antanut ennakkopäätöksen KKO 2005:48 henkirikoksessa, jossa tekijä todettiin alentuneesti syyntakeiseksi. Asian käsittely alkoi Tampereen käräjäoikeudessa, joka antoi tuomionsa 5.5.2003. Virallisen syyttäjän syytteestä käräjäoikeus katsoi selvitetyn, että A oli 21.10.2002 Tampereella

tahallaan tappanut vuonna 1954 syntyneen kehitysvammaisen tyttärensä B:n antamalla tälle yliannoksen masennuslääkkeitä ja rauhoittavia lääkkeitä veteen liuotettuina. B oli kuollut lääkkeistä johtuneeseen yhteismyrkytykseen. Kolmen todistajan kertomuksien mukaan A oli kertonut aikovansa tappaa B:n tälle määrätyillä lääkkeillä. Todistajien lausunnoista kävi myös ilmi, että A oli suunnitellut etukäteen, miten hän tekonsa toteuttaa.

A:n oman kertomuksen mukaan teon keskeisenä motiivina oli ollut B:n kärsimysten lopettaminen ja tiettyyn hoitolaitokseen siirron estäminen. Selvitystä siitä, oliko B tosiasiasa kokenut kärsivänsä, ei pystytty esittämään. B oli henkisesti 4-vuotiaan tasolla, joten tämä oli riippuvainen muiden huolenpidosta. Teon aikaan B oli ollut viikonloppuvapaalla hoitolaitoksesta ja oli täysin äitinsä A:n antaman hoidon varassa. Kun teolle ei löytynyt muita motiiveja vaikuttamaan sen arviointiin, käräjäoikeus katsoi A:n syyllistyneen murhaan.

A:n teon aikaisen mielentilan osalta käräjäoikeus totesi, että terveydenhuollon oikeusturvakeskukselle saapuneessa mielentilalausuntoehdotuksessa oli esitetty, *että A:n aivoelimellinen tunne-elämän epävakauden korostuminen, psyykkinen kapeutuminen sekä päättely- ja arvostelukyvyn heikkeneminen olivat oleellisesti heikentäneet hänen kykyään ymmärtää syytteen alaisen teon tosiasiallista luonnetta ja oikeudellis-moraalista merkitystä sekä kykyä säädellä käyttäytymistään syytteen alaisen teon yhteydessä.* Persoonallisuushäiriöstä johtuen A:n oli erityisen vaikea erottaa hänen omiaan ja uhrin tarpeita ja etuja. Lausuntoehdotuksen mukaan A oli toiminut tekohetkellä täyttä ymmärrystä vailla olevana.

Käräjäoikeus katsoi, että A:n alentuneen syyntakeisuuden puolesta puhui se, että teko oli kohdistunut hänen omaan lapseensa, johon hänellä oli ollut eheä ja tiivis suhde ja josta hän oli pitänyt hyvää huolta. Toisaalta, käräjäoikeus katsoi A:n toimineen teon aikana johdonmukaisesti ja jälkeinpäin hän oli kyennyt kertomaan, missä järjestyksessä asiat olivat tapahtuneet. Käräjäoikeus totesi, ettei A:n mielentila ollut tekohetkellä järkkynyt siinä mielessä, ettei hän olisi ymmärtänyt tekonsa oikeudellista merkitystä ja tosiasiallista luonnetta. Käräjäoikeus tuomitsi A:n murhasta elinkautiseen vankeuteen.

A valitti tuomiosta Turun hovioikeuteen. Valituksessaan hän vaati, että hänet katsotaan syyllistyneen enintään tappoon, hänelle tuomittu elinkautinen vankeusrangaistus alennetaan määräaikaiseksi vankeusrangaistukseksi sekä li-

säksi, että hänet katsotaan toimineen tekohetkellä täyttä ymmärrystä vailla olevana. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden antamaa tuomiota.

A:lle myönnettiin valituslupa korkeimpaan oikeuteen. Valituksessaan hän vaati hovioikeuden tuomion muuttamista niin, että syyte murhasta hylätään ja hänet tuomitaan täyttä ymmärrystä vailla tehdystä taposta määräaikaiseen vankeusrangaistukseen. Korkeimmassa oikeudessa kysymys oli siitä, oliko teko luettava A:n syyksi murhana vai tappona. Lisäksi kyse oli A:n rikoksen tekohetken mielentilasta, oliko hän toiminut alentuneesti syntyneenä eli täyttä ymmärrystä vailla olevana.

Korkein oikeus katsoi A:n syyllistyneen täyttä ymmärrystä vailla olevana murhaan. Korkeimman oikeuden tuomiolauselman mukaan *hovioikeuden tuomiota muutettiin seuraavasti. A tuomitaan rikoslain 21 luvun 2 §:n ja 3 luvun 4 §:n 1 momentin (39/1889) nojalla täyttä ymmärrystä vailla olevana tehdystä murhasta 10 vuoden vankeusrangaistukseen. Rangaistuksesta vähennetään rikoslain 3 luvun 11 §:n (1060/1996) nojalla 1 vuosi 1 kuukausi 18 päivää (vapaudenmenetyksiaika 21.10.2002 - 8.12.2003). Muilta osin hovioikeuden tuomiota ei muuteta.*

Perusteluinaan korkein oikeus totesi A:lle tehdystä mielentilatutkimuksesta käyneen ilmi, että A:n henkinen tasapaino oli ollut järkkynyt tekohetkellä ja että hän oli ollut täyttä ymmärrystä vailla. Tämä oli tärkeä seikka otettaessa huomioon teon suunnitelmallisuutta ja A:n kykyä vakaaseen harkintaan. A:n mielialat vaihtelivat hyvin nopeasti laidasta laitaan eikä hän kyennyt toimimaan pitkäjänteisesti. Tätä tuki esitys siitä, että A oli ostanut B:lle joululahjoja vain vähän ennen tapahtumaa. Korkein oikeus katsoi teon tapahtuneen vakaasti harkiten, sillä A oli todistajien mukaan puhunut jo aiemmin aikomuksestaan tappaa B. Lisäksi A oli kerännyt kotiinsa B:lle määrättyjä lääkkeitä huomattavan määrän, joita hän käytti teon toteuttamisessa.

Syyntakeisuusarvioinnin perusteluissaan korkein oikeus vetosi mielentilatutkimuksen lausuntoon, jossa todettiin A:n kärsivän sekamuotoisesta persoonallisuushäiriöstä, joka vaikeutti hänen tunne-elämää muun muassa ihmissuhderistiriitoina. Persoonallisuushäiriön lisäksi A:lla oli todettu olevan vakavia aivoverenkierron heikkenemismuutoksia ja niistä johtuvaa kognitiivisten kykyjen heikkenemistä. Korkein oikeus totesi, että A:n persoonallisuushäiriöllä, jota ai-

voverenkierron heikkeneminen oli korostanut, on ollut hänen syyntakeisuuttaan alentava vaikutus. A on teon tehdessään ollut täyttä ymmärrystä vailla.

3.2.2.3 Syyntakeisuus

Syyntakeiselle rikoksentekijälle rangaistus määrätään yleistä oikeuskäytäntöä ja lakia noudattaen. Syyntakeinen rikoksentekijä täyttää rangaistavuuden vaatimat kriteerit. Rangaistusvastuun edellytyksinä ovat teon tahallisuus ja tuottamus ja, että henkilö on täyttänyt 15 vuotta. Hänen katsotaan toimineen rikoksen teon aikana täydessä ymmärryksessä. (Tapani & Tolvanen 2011, 59)

Esimerkkinä esittelen korkeimman oikeuden ennakkopäätöksen KKO 2000:3, jossa kyseessä oli henkirikos. Asian käsittely alkoi Kuopion kärjäoikeudessa, joka antoi tuomionsa 12.12.1997. Kärjäoikeus lausui virallisen syyttäjän sekä B:n, C:n, D:n ja E:n oikeudenomistajien ajamista syytteistä selvitetyn, että A oli 21.6.1997 Kuopiossa perheensä kesäasunnolla tappanut aviovaimonsa B:n sekä alaikäiset lapsensa C:n, D:n ja E:n lyömällä heitä lukuisilla puukoniskuilta. Kaikki A:n neljä suoritettua tappoa oli katsottu tehdyiksi erittäin raajalla ja julmalla tavalla. Erityisesti A:n alaikäisiin lapsiin kohdistuneet tapot, jotka A oli tehnyt täysin vastarintaan kykenemättömille lapsillensa. Kärjäoikeus mainitsee ratkaisussaan sen, että isän oikeudellinen, biologinen, moraalinen ja sosiaalinen velvollisuus oli toimia lastensa suojelijana ja varjelijana.

A:lle suoritettun mielentilatutkimuksen mukaan tämä oli rikoksen tekohetkellä kärsinyt keskivaikeasta masennustilasta. Lisäksi hänellä oli sekamuotoinen persoonallisuushäiriö, jonka oireita olivat narsistinen käytös, pakonomaiset ja epävakaiset piirteet. Edellä mainituista syistä johtuen A oli tutkimuksen perusteella tehdyn lausuntoehdotuksen mukaan tehnyt teot täyttä ymmärrystä vailla olevana. Terveystieteiden tutkimuskeskus oli lausunnossaan sitä mieltä, että A:ta voitiin pitää alentuneesti syyntakeisena johtuen hänen masennustilasta, joka oli ollut tekoja edeltäneiden kahden kuukauden ajan jopa keskivaikeaa masennustilaa vakavampi.

Tutkimuksen, mielentilalausunnon sekä oikeuskäsittelyn aikana A:sta ja hänen teoistaan saamansa käsityksen perusteella kärjäoikeus katsoi A:n olleen rikokset tehdessään täyttä ymmärrystä vailla. Johtopäätöstä tukivat A:n selkeä huonomuistisuus tekojensa suhteen sekä erityisen heikoilta vaikuttavat kyvyt säännellä tekemisiään ja käsittää tekojensa oikeudellinen ja moraalinen merki-

tys. Tästä johtuen Kuopion käräjäoikeus tuomitsi A:n täyttä ymmärrystä vailla olevana tehdyistä neljästä murhasta 14 vuodeksi 10 kuukaudeksi vankeuteen.

A sekä B:n, C:n, D:n ja E:n oikeudenomistajat saattoivat asian käsitellyksi Itä-Suomen hovioikeuteen, joka antoi tuomionsa 7.5.1998. Hovioikeus katsoi A:n syyllistyneen täydessä ymmärryksessä murhiin ja sen vuoksi soveltaen rikoslain 21. luvun 2. §:n 1. momentin 2. kohtaa tuomitsi A:n elinkaudeksi vankeuteen.

A:lle myönnettiin valituslupa korkeimpaan oikeuteen. Valituksessaan A vaati hovioikeuden tuomion muuttamista siten, että hänet tuomitaan neljän murhan sijasta täyttä ymmärrystä vailla tehdyistä neljästä taposta. Korkein oikeus ei 18.1.2000 antamassaan tuomiossa muuttanut Itä-Suomen hovioikeuden antamaa tuomiota. Lyhennetyin perusteluin korkein oikeus katsoi, että A oli teot tehdessään toiminut johdonmukaisesti ja määrätietoisesti. Hänen käyttäytymisensä ennen tekoja ja niiden toteuttamiseen liittyvät seikat puhuivat kuitenkin sitä vastaan, että hänen mielentilansa tapahtumahetkellä olisi ollut siinä määrin järkkynyt, ettei hän olisi ymmärtänyt kysymyksessä olevan tekojen tosiasiallista luonnetta ja oikeudenvastaisuutta. Edellä mainituista syistä ei ollut pääteltävissä, että todettu persoonallisuushäiriö ja masentuneisuus olisivat heikentäneet hänen kykyään säädellä toimintaansa niin olennaisesti, että hänen olisi sen johdosta rikokset tehdessään harkittava olleen täyttä ymmärrystä vailla. Korkein oikeus totesi tuomiossaan A:n syyntakeiseksi ja syylliseksi murhiin.

Toisessa hieman erityyppisessä tapauksessa KKO 2004:119 korkein oikeus päätyi tuomitsemaan henkirikoksen tekijän syyntakeiseksi huolimatta siitä, että hänen mielentilalausunnossaan todettiin hänen olleen tekojen tapahtumahetkellä täyttä ymmärrystä vailla. Asian käsittely alkoi Porvoon käräjäoikeudessa. Ammattirikollisista muodostuvan kerhon johtaja A oli arvovaltansa ja asemansa sekä perustamansa rikollisjärjestön yhtenäisyyden säilyttämiseksi tappanut kerhon jäsenen tätä otsaan ampumalla, joka ei ollut menetellyt A:n tahdon mukaisesti vaan oli muun muassa kieltäytynyt hänelle määrätystä tappamistehtävästä.

Asian taustat tiivistettynä kyse oli Natural Born Killers nimisestä rikollisjärjestöstä, jonka johtaja A oli. B oli otettu järjestöön mukaan vuonna 2000, kun vuosi siitä eteenpäin vuonna 2001 A:n ja B:n välille alkoi muodostua erimieli-

syyksiä muun muassa siitä, että B oli suunnitellut menevänsä avioliittoon. Tässä yhteydessä A oli pyytänyt B:tä suorittamaan erään henkilön tapon, B:n tähän kuitenkaan suostumatta. Kerho kokoontui 16.9.2001 käsittelemään erimielisyyksiä eräälle Mäntsälän huoltoasemalle. Tämän jälkeen B oli kadonnut ja hänen ruumiinsa oli 11.10.2001 löydetty noin viiden kilometrin etäisyydellä sanotusta huoltoasemasta olevan metsätien varrelta. B oli tapettu yhdellä otsaan ammutulla luodilla.

Porvoon käräjäoikeus katsoi tuomiossaan 18.12.2002 näytetyksi vastoin A:n kiistämistä, että A oli 16.9.2001 tappanut B:n ampumalla tätä. Teon katsottiin olevan vakaasti harkittu ja rikosta oli kokonaisuutta arvostellen pidettävä törkeänä. Käräjäoikeus totesi, että A:lle suoritetussa mielentilatutkimuksessa hänelle oli tehty seuraavat diagnoosit: skitsoaffektiivinen häiriö, maaninen muoto, antisosiaalinen persoonallisuus, monimuotoinen päihderiippuvuus. Lausuntoehdotuksen mukaan diagnoosissa mainitut tilat aiheuttivat sen, että A oli syytteen alaisen teon aikana toiminut täyttä ymmärrystä vailla. Terveystenhuollon oikeusturvakeskus oli ollut samaa mieltä arviosta.

Perusteluinaan käräjäoikeus totesi, että psyykkinen häiriö sinänsä ei ollut riittävä osoitus syyntakeisuuden alentumisesta. Psyykkisen poikkeavuuden oli aina oltava syy-yhteydessä tekoon, jotta sillä olisi merkitystä syyntakeisuusarvioinnissa. Lausunnon mukaan A:n persoonallisuushäiriöt ohjasivat hänen käytöstään, mutta hän oli siitä huolimatta ymmärtänyt tekonsa syy-seuraussuhteet. Mainituilla perusteilla käräjäoikeus tuomitsi A:n murhasta elinkaudeksi vankeuteen.

A teki valituksen Helsingin hovioikeuteen, jossa A tunnusti hovioikeudessa tappaneensa B:n, mutta katsoi syyllistyneensä enintään tappoon ja olleensa rikoksen tekoaikana täyttä ymmärrystä vailla. Hovioikeus katsoi 1.7.2003 antamassaan tuomiossa A:n syyllistyneen murhaan ja pysytti käräjäoikeuden antaman tuomion.

Syyntakeisuutta arvioitaessa ratkaisevaa oli, oliko tekijä tekohetken mielentilassaan kyennyt ymmärtämään tekonsa tosiasiallisen luonteen ja oikeudenvastaisuuden sekä säätelemään toimintaansa. Perusteluinaan hovioikeus lausui, että B:n murhaaminen ei ollut ollut A:n impulsiivinen, hetkellisestä mieli-johteesta aiheutunut teko vaan harkittu, A:n ja kyseessä olevan rikollisjärjestön toimintaperiaatteisiin nähden johdonmukainen rikos, jonka tekemiseen A:n

sairaus ei olennaisesti ollut vaikuttanut. Mielentilalausunnon mukaan A ei pysynyt täysin irtautumaan suuruudenajatuksistaan tai itseihannoinnistaan edes silloin, kun hän ei ollut psykoottinen. Tästä syystä hän oli saattanut teon aikaan katsoa oikeudekseen tappaa vähempiarvoisensa.

A:lle myönnettiin valituslupa korkeimpaan oikeuteen. Valituksessaan A vaati, että hänet tuomitaan määräaikaiseen vankeusrangaistukseen taposta ja että hänen katsotaan olleen teon tehdessään täyttä ymmärrystä vailla. Korkeimmassa oikeudessa oli kysymys siitä, oliko A:n teko luettava tapoksi vai murhaksi.

Korkeimman oikeuden antaman tuomion mukaan hovioikeuden antamaa määrystä ei muutettu. Perusteluinaan korkein oikeus lausui seuraavaa: *Rikoslain 21 luvun 2 §:n 1 momentin mukaan rikosentekijä on tuomittava murhasta muun muassa silloin, kun tappo tehdään vakaasti harkiten ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä. Vakaan harkinnan sisältyminen murhan tunnusmerkistöön perustuu siihen, että vakaasti harkiten ja suunnitelmallisesti toteutettu rikos osoittaa tekijässään erityisen suurta syyllisyyttä. Vakaasta harkinnasta on kysymys esimerkiksi silloin, kun tappamista edeltää etukäteen tehty suunnittelu.*

Ei voitu myöskään pitää uskottavana, että tappaminen olisi johtunut A:n kertomasta äkillisestä suuttumisesta metsässä. A oli ollut tietoinen paikasta, missä B säilytti autossaan asetta. Hän oli vaikuttanut toimineen johdonmukaisesti etukäteen suunnittelemansa vaihtoehdon mukaan. Tätä johtopäätöstä tuki myös hänen käyttäytymisensä teon jälkeen. A oli korkeimmassa oikeudessa kertonut ajatelleensa teon jälkeen vähättelevään sävyyn, että "*olisi tuo saanut jäädä tekemättäkin*". Tämä osoittaa A:n suhtautumisen B:n tappoon olleen välinpitämätöntä. Yhteenvetona korkein oikeus totesi, että A:lla oli ollut motiivi B:n tappamiseen, koska tämä oli asettunut vastustamaan A:n tahtoa rikollisjärjestön johtajana.

Korkein oikeus päätyi siihen, ettei A:n syyntakeisuus ollut tekohetkellä alentunut. Hänen katsottiin toimineen täydessä ymmärryksessä. Mielentilatutkimuksen suorittaneen lääkärin mukaan A:n sairauden tasapaino voi vaihdella.

Psyykkinen tasapaino oli säilynyt lääkehoidolla, mutta sairauden pahempi vaihe voi puhjeta ahdistavissa ja stressaavissa tilanteissa. Tutkimuksen suorittanut lääkäri katsoi, ettei A ollut teon aikaan ilmeisestikään psykoottinen, vaan

hän on käyttäytynyt persoonallisuushäiriönsä ohjaamana ymmärtäen teon syy- ja seuraussuhteet. Lisäksi tapahtumapäivän todistajien havaintojen mukaan A:n käytös ei ollut kuitenkaan millään lailla huomiota herättävää tai poikkeavaa. Tämä näytti puolestaan osoittavan, että A on ollut tekojen aikana psyykkisessä tasapainossa.

4 SYYN TAKEETTOMUUDEN TUTKIMINEN

Tässä luvussa kerrotaan, miltä lähtökohdilta syyntakeisuutta ryhdytään arvioimaan, mitkä ovat siihen vaikuttavia seikkoja ja millaisin keinoin rikosentekijän syyntakeisuus voidaan selvittää.

4.1 Syyntakeisuuden arvioiminen

Syyntakeisuuden määrittely tapahtuu rikosoikeudenkäynneissä arvioitaessa rikosentekijän mielentilaa. Syyntakeisuuden arvioiminen on perimmältään oikeudellis-moraalista harkintaa. Vaikka opinnäytetyössäni tarkastellaan aihetta juridisesta näkökulmasta, kerron silti lyhyesti syyntakeisuusarvioon vaikuttavat lääketieteelliset kriteerit, sillä ne ovat erityisen keskeisessä osassa syyntakeisuusarviota tehdessä. Syyntakeettomuuden arviointiin liittyvät lääketieteellisykiatriset kriteerit luokitellaan mielisairauteen, syvään vajaamielisyyteen ja vakavaan mielenterveyden tai tajunnan häiriöön. Jokaisesta luokasta nostan esimerkiksi seuraavat tilat: psykoottisluonteiset tilat, kehitysvammaisuus ja ikäheikkous tai vaikeat raja- ja sekavuustilat. (Lahti 2012.)

Tuomioistuimen täytyy saada tietoa syytetyn mielestä rikoksen tekohetkellä, jotta se voi tehdä päätöksensä rangaistuksesta. Tuomioistuimella on mahdollisuus ja vapaus toimia kolmella erilaisella tavalla, joiden avulla se suorittaa syyntakeisuusarvioinnin Ensimmäinen ja yleisin on mielentilalausunnon pyytäminen Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta. Toisena vaihtoehtona on mahdollisuus pyytää asiakirjalausunto syytetystä. Viimeisenä keinona on se, että tuomioistuin jättää vapaaseen harkintaansa perustuen mielentilalausunnon pyytämättä ja hyödyntää päätöksessään esimerkiksi aiemmin tehtyjä mielentilatutkimuksia. (Niemi 2013.)

Tuomioistuimien tekee syyntakeisuusarvioinnin ja sitä koskevan ratkaisun itsenäisesti. Mielentilalausunto ei sido tuomioistuimen päätöksentekoa. Käytännössä lausuntoa kuitenkin noudatetaan etenkin, kun tutkimuksen suorittanut lääkäri ja Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos ovat lausunnoissaan yksimielisiä. (Lahti 2012).

Syyntakeisuusarvion tekeminen on loppukädessä asiaa käsittelevän kärjätuomarin päätettävissä. Kuten edellä on todettu, arvion tekeminen on sekä oikeudellinen että moraalinen kysymys, johon vaikuttavat ennalta laissa määriteltujen ehtojen lisäksi kärjätuomarin oma mielipide rikoksenteijän psyykkisestä tilasta. Kuitenkin lähes poikkeuksetta päätös perustuu täysin rikosepäilystä annettuun mielentilalausuntoon ja siinä suositeltuun arvioon. (Lahti 2012.).

4.2 Mielentilatutkimuksen tarkoitus ja siihen määrittämisen edellytykset

Kotilaisen (2006) mukaan *mielentilatutkimuksen tavoitteena on selvittää, mikä on ollut syytetyn mielentila syytteenalaisen teon tai tekojen aikana (syyntakeinen, alentuneesti syyntakeinen, syyntakeeton). Lisäksi, mikäli hänen katsotaan olevan syyntakeeton, arvioidaan tahdosta riippumattoman psykiatrisen sairaalahoidon tarve (kehitysvammaisten kohdalla tahdosta riippumattoman erityishuollon tarve) mielentilatutkimuksen päättyessä sekä se, voidaanko häntä kuulla oikeudessa ja tarvitseeko hän oikeudenkäyntiä varten uskotun miehen. Lausuntoon kirjataan myös tutkittavan oma mielipide hoidon tarpeesta.*

Mielentilatutkimukseen määrittämisen edellytykset tulevat suoraan oikeudenkäymiskaaresta. Oikeudenkäymiskaaren 17. luvun 45. §:n mukaan *tuomioistuimien voi määrätä rikosasian vastaajan mielentilan tutkittavaksi, jos:*

- 1) tuomioistuimien on oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 11 luvun 5 a §:n mukaisessa välituomiossaan todennut rikosasian vastaajan menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla;*
- 2) vastaajan mielentilan tutkiminen on perusteltua; ja*

3) vastaaja suostuu mielentilatutkimukseen tai hän on vangittuna tai häntä syytetään rikoksesta, josta voi seurata ankarampi rangaistus kuin vuosi vankeutta. (Oikeudenkäymiskaari 17. luku 45. §.)

4.2.1 Mielentilatutkimus

Tapauksessa, jossa tuomioistuin epäilee syytetyn ymmärrystä tekonsa seuraamuksista, voidaan hänet määrätä mielentilatutkimukseen. Tutkimukseen määrääminen voi tulla sekä tuomioistuimen että syytetyn tai hänen avustajansa aloitteesta. Oikeudenkäymisprosessi keskeytetään, kunnes mielentilatutkimus on valmis. (Koivukangas 2007, 25.) Mielentilatutkiminen tarkoittaa tuomioistuimen määräämää asiantuntijatodistelua. Mielentilatutkimus on toimenpide syytetyn mielentilan selvittämiseksi ja se tehdään aina sairaalassa, jossa on tapauksen edellyttämää erityisosaamista.

Tuomioistuin voi määrätä syytetyn mielentilatutkimukseen tämän suostumuksella. Useimmissa tapauksista määräys tehdään asian ollessa käräjäoikeuden käsittelyssä. Tietyin edellytyksin mielentilatutkimukseen määrääminen voidaan tehdä jo esitutkinnan aikana tai ennen pääkäsittelyä. Lisäksi edellytetään epäillyn tunnustusta tai mielentilatutkimuksen selvää tarvetta. Syytetty voidaan määrätä tutkittavaksi vastoin tahtoaan tilanteissa, kun hän on vangittuna rikoksesta tai rangaistusseuraamuksena on enemmän kuin yksi vuosi vankeutta. (Mielenterveyslaki 3. ja 4. luku)

Mielentilatutkimukseen määrääminen ei ole riippuvainen oikeusasteesta. Silti jo pidemmän aikaan tilanne on ollut niin, että noin 90 prosenttia tutkimukseen määrättyistä ovat peräisin alioikeuksista ja noin 10 prosenttia hovioikeuksista ja korkeimmasta oikeudesta. (Pajuoja 1995, 80)

4.2.2 Mielentilatutkimuksen kulku

Kuten jo aiemmin on todettu, mielentilatutkimusprosessin ensimmäinen vaihe on, kun tuomioistuin määrää rikoksesta syytetyn mielentilatutkimukseen oikeudenkäymiskaaren 17. luvun 45. §:n nojalla.

Jos rikoksesta syytetyn mielentilan selville saamiseksi on tarpeen, että häntä tutkitaan mielisairaalassa, antakoon oikeus siitä määräyksen. Sellaisen tutkimuksen alaiseksi älköön syytettyä kuitenkaan määrättäkö vastoin hänen tah-

toaan, ellei häntä pidetä vangittuna tai ellei rikoksesta, josta häntä syytetään, voi seurata ankarampaa rangaistusta kuin yksi vuosi vankeutta.

Mielentilan tutkimisesta ja sitä varten mielisairaalaan ottamisesta on muutoin noudatettava, mitä siitä on erikseen säädetty. (Laki oikeudenkäymiskaaren 17. luvun muuttamisesta)

Kun tuomioistuin määrää syytetyn tutkittavaksi, tulee sen mielenterveyslain 16. §:n mukaisesti toimittaa rikokseen liittyvät asiakirjat terveyden ja hyvinvoinnin laitokselle. Terveysturvakeskuksessa tehdään valinta tutkimuspaikasta ja tiedotetaan siitä tutkittavalle. (Mielenterveyslaki 16. §) Tutkimuspaikan osalta vaihtoehtoja on kolme: yliopistolliset keskussairaalat, valtion mielisairaalat ja vankeinhoitolaitoksen alaiset yksiköt. Yleisimpiä tutkimuspaikkoja ovat valtion mielisairaalat Niuvanniemen sairaala ja Vanhan Vaasan sairaala sekä yliopistollinen keskussairaala Helsingin yliopistollisen keskussairaalan psykiatrian klinikka. (Pajuoja 1995, 81)

Tutkimuspaikan valinnalla on tärkeä merkitys, sillä usein se ennakoii mielentilatutkimuksen lopputulosta. Tyypillisesti valtion mielisairaaloihin on pyritty sijoittamaan henkilöt, jotka todennäköisesti joutuvat jatkamaan mielisairaalahoitossa. Karkaamisalttiit ja vaaralliseksi mielletyt tutkittavat sijoitetaan usein vankeinhoitolaitoksen yksiköihin niiden parempien valvontaolosuhteiden takia. Tutkittavan kotipaikkakunnalla on myös merkitystä, mikäli tutkittava odottaa oikeudenkäyntiä niin sanotusti vapaalla jalalla. Tällöin tutkittava pyritään sijoittamaan hänen asuinkuntaansa lähimpänä sijaitsevaan hoitolaitokseen. Tutkimuspaikan valintaan vaikuttaa lisäksi tutkittavan sukupuoli. Esimerkiksi Helsingin yliopistollisen keskussairaalan psykiatrian klinikalla ja vankeinhoitolaitoksen yksiköissä tutkitaan ainoastaan miehiä. (Pajuoja 1995, 82)

Itse tutkimus käynnistyy, kun tutkittava saapuu Terveysturvakeskuksen hänelle määrättyyn hoitolaitokseen. Tutkimuksen alkuvaiheessa tutkittava, tutkimuksen suorittava lääkäri, psykologi, sosiaalityöntekijä sekä osaston hoitaja pitävät yhdessä alkupalaverin, jossa kartoitetaan tutkimuksen kulkua. Lopuksi samalla kokoonpanolla pidetään loppupalaveri, jossa koko tutkimusprosessista tehdään yhteenveto. (Vanhan Vaasan Sairaala 2015a.)

Tutkittavalle suoritetaan prosessin aikana useita eri tutkimuksia, jotka yhdessä muodostavat kokonaiskuvan tutkittavan mielentilasta. Vanhan Vaasan sairaala-

lan internet-sivujen mukaan tutkimukseen sisältyy psykiatrinen tutkimus, psykologinen tutkimus ja testaus, neuropsykologian tutkimus, osastoseuranta ja hoitohenkilökunnan havainnot, somaattinen tutkimus, laboratoriotutkimukset ja lisäksi tarvittavat erityistutkimukset kuten EEG ja kromosomitutkimukset. (Vanhan Vaasan Sairaala 2015a.)

Mielentilatutkimusta suorittavan lääkärin on annettava lausuntonsa kahden kuukauden kuluessa tutkimuksen alkamisesta ja sen jälkeen toimitettava se terveydenhuollon oikeusturvakeskukseen. (Mielenterveyslaki 16. §.) Mielentilatutkimuksen lausuntoon osallistuu sairaalassa psykologi, psykiatrian erikoislääkäri, sosiaalityöntekijä sekä osaston hoitajat. Lausunnon valmistuttua se lähetetään yhdessä oikeuden asiakirjojen kanssa Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen oikeuspsykiatristen asioiden lautakunnan käsiteltäväksi. Lausunto tutkitaan kolmen psykiatrian erikoislääkärin ja oikeudellista asiantuntemusta edustavan jäsenen voimin. Lausunto toimii oikeusturvakeskuksen päätöksen pohjana, mutta se ei ole päätöksentekoa sitova. Lopuksi mielentilalausunto toimitetaan terveydenhuollon oikeusturvakeskuksesta takaisin tuomioistuimelle, joka päättää, miten syytetyn kanssa menetellään. Oikeusturvakeskuksen päätös ei sido juridisesti tuomioistuinta. (Vanhan Vaasan sairaala 2015b.)

4.2.3 Mielentilalausunnon sisältö

Asiantunteva ja huolella tehty lausunto toimii suurena apuna tuomioistuimelle arvioitaessa syytetyn syyntakeisuutta. Mielentilalausunnon tehtävä on määrittää tutkittavan sosiaalista ja psyykkistä toimintakykyä sekä etupäässä rikoksen tekoajankohtana ja suhteessa siihen. Jos tekoja on useita, syyntakeisuus arvioidaan erikseen kunkin osalta. Mielentilalausunnolla on merkittävä painoarvo ja usein se ohjaa tuomioistuimen päätöstä rangaistusta määrättäessä, vaikkei se juridisesti sido tuomioistuimen päätöksen tekoa. Mielentilatutkimuksen kokonaisuuden hahmottamiseksi pidän erityisen tärkeänä tietää mielentilalausuntoon vaikuttavia seikkoja, jotka tutkimuksessa otetaan huomioon ja jotka tulee mainita lausunnossa. Yhteisten valtakunnallisten ohjeiden avulla luodaan yhtenäinen linja luettavuuden ja tulkinnan kannalta. Lausuntoon vaadittavien asioiden avulla ymmärretään, miten on mahdollista tietää rikoksesta

epäillyn mielentila rikoksen tapahtumahetkellä. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011a.)

Lausunnon johdannossa tulee mainita tuomioistuimen nimi, kenet se on määrännyt tutkittavaksi, milloin määräys on tehty, missä hoitopaikassa tutkimus tapahtuu sekä mistä alkaen tutkimus on suoritettu. Lisäksi on todettava, onko asianomainen yhä vangittuna. Lausunnon henkilötieto-osioista täytyy löytyä tutkittavan nimi, henkilötunnus, siviilisääty, ammatti ja kotipaikka. Nämä edellä mainitut kohdat kirjataan virkatodistuksen mukaisesti. Henkilötieto-osiossa mainitaan myös tutkittavan rikosrekisteri, mikäli sellainen löytyy. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitos 2011a.)

Tutkittavan kasvuoloista, sosiaalisesta sopeutumisesta, ihmissuhteista, elämän vaiheista ja päihteiden käytöstä otetaan selvää yksityishenkilöiltä ja viranomaisilta. Yksityishenkilöitä ovat muun muassa lähiomaiset, ystävät ja työnantajat. Yksityishenkilöiden nimiä ei koskaan julkaista. Viranomaisilla tässä asiayhteydessä tarkoitetaan poliisi-, lastensuojelu-, koulu-, sosiaali-, terveydenhoito-, ja vankeinhoitoviranomaisia. Asevelvollisuuden suorittamisesta tiedot saadaan puolustuslaitokselta. Tiedot kerätään heiltä sekä kysely- että haastattelumetodein. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitos 2011a.)

Kartoitettaessa tutkittavan elämänvaiheita ja kasvuolosuhteita annetaan puheenvuoro myös itse tutkittavalle, jonka kertomuksessa pyritään kiinnittämään huomiota tämän tunne- ja kokemusmaailmaan. Henkilöhistorian lisäksi luodaan kuva tutkittavan omasta suhtautumisesta syytteenalaiseen rikokseen, sen motiiveihin ja siitä aiheutuneisiin seuraamuksiin. Käytännössä tutkittavan haastattelut ovat ainoa osa mielentilatutkimusta, jotka lisäävät tietoa rikoksen tapahtumista. Muutoin lisäinformaatiota ei mielentilatutkimuksessa hankita, vaan pääpaino on tutkittavan psyykeen ymmärtämisessä. Tutkittavalle tehdyn haastattelun yhteydessä voidaan kuvata myös psykiatriset havainnot. Niissä huomio kiinnittyy tutkittavan olemukseen ja käytökseen, psyykkisiin oireisiin, mielialan ja tunne-elämän häiriöihin, asenteisiin, kykyyn käsitellä ja ymmärtää vastoinkäymisiä sekä asennoitumiseen tutkimusta ja tutkijaa kohtaan. Päätelmissä mainitaan myös se, tarvitseeko tutkittava psykiatrista sairaalahoitoa vai kehitysvammaishuoltoa. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitos 2011a.)

Mielentilalausuntoon liitetään johtopäätöksineen myös psykologin lausunto tutkittavan tilasta perustuen psykologisiin tutkimuksiin. Psykologin lausunnosta

täytyy käydä ilmi tutkittavan ongelma-alue ja persoonallisuus sekä arvio, missä suhteessa tutkittavan persoonallisuutta on syytä pitää poikkeavana. Mielentilalausuntoon kirjataan myös hoitohenkilökunnan omat arviot tutkittavan käyttäytymisestä eri tilanteissa, selviämisestä laitoksessa sekä suhtautumisesta omaisiin ja muihin tutkittaviin. (Terveiden ja hyvinvoinninlaitos 2011a.)

Lausunnon johtopäätösosassa tehdään yhteenveto tutkittavan suoriutumisesta tutkimuksessa sekä tutkimuksen aikana ilmenneistä seikoista. Johtopäätöksessä kerrotaan mahdollinen arvio tutkittavan psyykkisestä mielentilasta teon tapahtumahetkellä sekä hänen psyykkisen tilan suhteesta tehtyyn rikolliseen tekoon. Näiden päätelmien pohjalta tehdään arvio tutkittavan syyntakeisuuden asteesta. (Pajuoja 1995, 84–85)

4.2.4 Mielentilatutkimuksen ongelmat

Mielentilatutkimuksen on määrä olla objektiivinen. Sekä tutkimuslaitoksen ja tuomioistuimen että tutkijan ja tutkittavan välisten suhteiden täytyy olla mahdollisimman neutraaleja, jotta tutkimuksen suorittanut lääkäri voi esittää puolueettoman kannanoton tutkittavan psyykkisestä terveydentilasta syytteenalaisen teon aikana ja mielentilatutkimuksen tekohetkellä. Lausunto on täysin riippumaton syyttäjän ja puolustuksen esiin ottamista näkökannoista. Keskeistä on, ettei tutkimusta suorittava lääkäri ole nimenomaisesti puolustuksen eikä syyttäjän asiantuntija.

Mielentilatutkimus voi muuttua haasteelliseksi, jos kyseessä on tutkittava täysin eri kulttuurista. Tutkimusta suorittavan lääkärin omaan kulttuuristaan kuuluvalla tiedolla voi olla merkitystä määrittäessä diagnoosia tutkittavalle, jonka kulttuurista on toinen. On tärkeää, ettei lääkäri siirrä esimerkiksi omaan kulttuuriinsa liittyviä käsityksiä stressitekijöistä tutkittavan omaan elämäntilanteeseen. Mahdollinen ratkaisu niin sanottuun kulttuurimuuriin olisi käyttää tutkittavan etniseen ryhmään kuuluvaa konsulttia. Täten mahdolliset väärinkäsitykset pystytään välttämään tutkittavan käytöstä arvioitaessa. Vieraan kulttuurin tunteminen tutkimustilanteessa on erityisen tärkeää, sillä tilanteessa on kyse tutkittavan oikeusturvasta ja laajemmin ajateltuna yksilön oikeudellisesta asemasta yhteiskunnassa. (Wagner- Prenner 2000, 14)

Suomalainen mielentilatutkimus on maailman kärkeä, sillä se on erittäin perusteellinen, joka näkyy tutkimuksen ajallisena kestonä. Tutkimuksen keskimääräinen kesto on noin kuudesta kahdeksaan viikkoon. Lisäksi Suomessa tehtävään mielentilatutkimukseen osallistuu useita erikoislääkäreitä ja hoitohenkilökuntaa kun vastaavasti esimerkiksi Norjassa mielentilatutkimuksen tekemiseen osallistuu vain kaksi siihen erikoistunutta lääkäriä. Mielentilatutkimuksen hintalappu on noin 20 000–25 000 euroa, joka koituu valtion maksettavaksi. Tutkimus vaatii toteutuakseen runsaasti resursseja, kuten asianmukaisen sairaalan ja ammattitaitoisen henkilökunnan läsnäolon. (Lehtinen 2015a)

4.2.5 Mielentilatutkimuksen oikeudellinen ja psykiatrinen näkökulma

Oikeudellisesta näkökulmasta mielentilatutkimus on väline, jonka avulla pyritään selvittämään syytetyn mielentilaa rikoksen tekohetkellä. Tarkoituksena on selvittää rikokseen liittyvät olosuhteet, kuten missä, milloin ja miten rikos on tapahtunut. Rikoksen tekohetken tietojen perusteella luodaan oikeudellisessa päätöksenteossa käsitys siitä, mikä on ollut syytetyn mielentila ja syyntakeisuuden aste.

Oikeudellinen perspektiivi tarjoaa niin sanotun poikkileikkaustarkastelun, jossa kohteena on rikollinen teko, ajoitus ja paikka. Poikkileikkaus termillä tarkoitetaan poikkileikkausta tapahtumien virrasta eli tekoa. Oikeudellinen näkökulma tarjoaa mahdollisuuden tutkia rikosentekijän psyykettä tapahtumahetkellä. (Pajuola 1995, 85)

Psykiatrisesta näkökulmasta katsottaessa huomio kiinnittyy mielenterveyden häiriöiden ajalliseen kestonä. Tämä tarjoaa aiemmin mainitun poikkileikkaustarkastelun lisäksi pitkittäistarkastelun. Tämän näkökulman mukaan tekoa ei tutkita yksittäistapahtumana, vaan osana tutkittavan elämänprosessia eli eräänlaisena jatkumona. Tutkittavan eletyn elämän avulla pyritään ymmärtämään henkilön psyykettä ja mahdollisesti päästä käsitykseen, mikä henkilön mielentila oli rikoksen tekohetkellä.

Mielentilatutkimuksen tekemiseen sisältyy vain pieni osa itse rikokseen liittyvää informaatiota. Käytännössä vain tutkittavalle tehty haastattelu lisää rikostapahtumaa koskevaa tietoa. Kaikki muu tutkimuksessa käytetty tieto liittyy

pääosin tutkittavan aikaisempaan elämään kuten ihmissuhteisiin, työpaikkoihin ja perhetaustoihin. (Pajuoja 1995, 84)

5 SYYNTAKEETTOMUUS

Suomen rikosoikeudellisen rangaistusjärjestelmän tarkoituksena on kohdistaa oikeudenmukainen rangaistus rikoksen tekijään. Rangaistuksen tarkoituksena on saada tekijä ymmärtämään tehdyn rikoksensa rikosoikeudellinen vastuu ja sen seuraukset. Jotta teko voidaan arvioida rikosoikeudellisesti, sen tulee olla syntynyt tekijän vapaasta tahdosta. Tämän mukaan syyksiluettavuus ja syyntakeisuus ovat riippuvaisia tahdonvapaudesta. (Wagner-Prenner 2000, 42)

Suomessa syyntakeisuudella on ollut vuoden 1889 rikoslain säätämisestä lähtien absoluuttinen ikäraja 15 ikävuotta. Ikärajan absoluuttisuudella tarkoitetaan, etteivät 15 vuotta nuoremmat henkilöt joudu rikosoikeudelliseen vastuuseen teoistaan. Vastaavasti, 15 vuotta täyttäneet rikosentekijät ovat vastuussa rikoksistaan ja heidät voidaan tuomita samanlaisiin rangaistusseuraamuksiin kuin täysi-ikäiset rikosentekijät. (Wagner-Prenner 2000, 33)

Rikosopillisesta perspektiivistä tarkastellessa syyntakeettoman teko ei täytä järjestelmämme mukaan rikoksen merkkejä, sillä syyllisyysvaatimus kattaa sekä tekijän syyntakeisuuden että arvion tekijän teon moitittavuudesta. Rikos hahmotetaan kolmiportaisen mallin mukaisesti oikeudenvastaisuuteen, tunnusmerkistönmukaisuuteen ja syyllisyyteen. Syyllisyyteen sisältyy lisäksi syyntakeisuus, syyksiluettavuus ja moitittavuus. Kyseessä on rikos, kun kaikki edellä mainitut seikat täyttyvät. (Rikoslakiprojektin ehdotus 2000, 3–4)

Rikoksesta epäilty tekijä on syyntakeeton, mikäli hän ei tekohetkellä ole kykeneväinen ymmärtämään tekonsa tosiallista merkitystä tai oikeudenvastaisuutta syvän vajaamielisyyden, mielisairauden, vakavan mielenterveyshäiriön tai tajunnan häiriön vuoksi (Rikoslaki 3. luku 4. §.). Ymmärrystä määritettäessä arvioidaan paitsi älyllistä suorituskkyä myös kykyä tehdä realistisia havaintoja ulkoisen maailman tapahtumista sekä kykyä harkita ja kontrolloida omaa käyttäytymistään, eli *kykyä käsittää ja ymmärtää asioiden tosiasiallinen ja moraallinen luonne sekä kykyä säädellä käyttäytymistään* (Kotilainen 2006).

Syyntakeettomuus on mielentila, joka todetaan siihen erikoistuneen mielentilatutkimuksen avulla. Henkilö voi olla ikänsä, psyykkisen tilansa tai päihtymyksen takia syyntakeeton. Huomattavaa kuitenkin on, että itse aiheutettu päihtymystila ei vaikuta syyntakeisuusarviointiin. Ainoastaan todella painavista syistä päihtymys voidaan huomioida syyntakeisuutta alentavana asiana. (Lahti 2015)

Syyntakeettomaksi todetulta henkilöltä puuttuu edellä mainittu tahdonvapaus eli kyky ymmärtää tekojensa tosiasiallisia seurauksia. Tästä johtuen häntä ei ole oikeudenmukaista tuomita samanlaiseen rangaistukseen kuin syyntakeinen henkilö, vaan hänet jätetään tuomitsematta. Rikoksentekijä lähetetään mielentilatutkimukseen Terveiden ja Hyvinvoinnin laitoksen selvitettäväksi, mikäli tuomioistuin katsoo henkilön tarvitsevan selvityksen tämän psykiatrisen hoidon tarpeestaan. Jos Terveys ja hyvinvoinninlaitos katsoo henkilön olevan hoidon tarpeessa, laitoksen on määrättävä hänet hoitoon riippumatta hänen tahdostaan yleensä ennalta määräämättömäksi ajaksi. (Terveiden ja hyvinvoinninlaitos 2011a.)

Huolimatta siitä, että syyntakeeton henkilö ei suorita rangaistustaan vankilassa, voidaan hänet silti tuomita konfiskaatioseuraamukseen. Konfiskaatioseuraamukseen tuomitun henkilön tulee rikoslain 2. luvun 16. §:n nojalla maksaa valtiolle rikoksesta saamansa taloudellinen hyöty tai menettämäänsä rikoksessa käytetty väline valtiolle. (Nuutila 1997,209)

5.1 Syyntakeettomuuden jaottelu

Syyntakeettomuus voidaan jakaa oikeustieteen luomiin käsitteisiin ”syyntakeettomuus ja alentunut syyntakeisuus”. Ennen näitä kahta termiä vastasivat hieman vanhahtavat käsitteet ”ymmärrystä vailla ja täyttä ymmärrystä vailla”.

Kuten aiemmin todettiin, syyntakeettomuus merkitsee henkilön kyvyttömyyttä ymmärtää tekojensa oikeudellisia seuraamuksia ja niiden moraalinen luonne. Syyntakeettoman henkilön katsotaan toiminaan täyttä ymmärrystä vailla. Hänellä on sellainen tekijä, joka vaikuttaa hänen rikosoikeudelliseen ajatteluunsa merkittävästi.

Syyntakeettomuuden ja täyden vastuun väliin sijoittuu alentuneen syyntakeisuuden luokka. Alentunut syyntakeisuus perustuu vajaamielisyyteen tai mielenterveyden ja tajunnan häiriöön. Rikoslain 3. luvun 4. §:n 3 momentissa säädetään alentuneesta syyntakeisuudesta seuraavasti:

”Jollei tekijä ole 2 momentin mukaan syyntakeeton, mutta hänen kykynsä ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus taikka säädelä käyttäytymistään on mielisairauden, vajaamielisyyden taikka mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi tekohetkellä merkittävästi alentunut (alentunut syyntakeisuus), on rangaistusta määrättäessä otettava huomioon, mitä 6 luvun 8 §:n 3 ja 4 momentissa säädetään”

Alentuneesti syyntakeinen henkilö ei ole toiminut täydessä ymmärryksessä. Hänellä on todettu jokin vamma tai sairaus, joka vaikuttaa hänen kykyyn ymmärtää teon syy- ja seuraussuhteita. Henkilö ei ymmärrä sitä kokonaan. Alentunut syyntakeisuus keventää syyllisyysmoitetta. Tältä osin alentuneesti syyntakeisen henkilön rangaistuksen tulee olla huomattavasti lievempi kuin syyntakeisen, sillä hänen kykynsä kontrolloida käyttäytymistään on merkittävästi alentunut. Edellytyksiä alentuneeseen syyntakeisuuteen arvioidaan syyntakeettomuuden kriteerejä rennommin eli ymmärryksen puutteen ei tarvitse olla yhtä täydellistä kuin syyntakeettomuudessa tai käyttäytyminen saa olla jossain määrin tekijän kontrollissa. (Piirtola 2004)

Alentunut syyntakeisuus on harvinaisempi syyntakeettomuuden muoto, sillä kyseisen käsitteen käyttämisestä on vähennetty viime aikoina runsaasti sen vaikeaselkoisen hoitomuodon tulkinnan takia. Alentuneen syyntakeisuuden ongelmana on rangaistusta määrättäessä se, että vaikka tuomiota perusteltaisiin lääketieteellisestä näkökulmasta, seurauksena on rangaistusasteikon lieveneminen, sillä alentunut syyntakeisuus otetaan rangaistusta lieventävänä asianhaarana huomioon. Toinen ongelmakohta tulee vastaan pohdittaessa, onko oikein määrittää mielisairauksien ja niin sanotun normaalitilan välille tila, johon sijoittuu erilaisia lievempiä mielisairausmuotoja. On vaikeaa ratkaista, voidaanko näitä kyseisiä muotoja käyttää kriteereinä eroteltaessa syyntakeisuuden eri asteita. (Pajuoja 1995, 72–73)

5.2 Syyntakeisuus eri vuosikymmeninä

Syyntakeisuuden arviointi on muuttunut radikaalisti aikojen saatossa. Tarkastelen tässä luvussa Suomen lainsäädännön eri vaiheita 1800-luvun lopulta tähän päivään.

Vuonna 1889 tuli voimaan nykyinen rikoslakimme, jota tosin on osittain uudistettu vanhentuneiden sanamuotojen ja ajattelumallien myötä. Kyseistä lakia valmistellessa kaksi komiteaa antoi mietintönsä uudeksi rikoslaiksi. Ensimmäinen komitea asetti vuonna 1875 rangaistavuuden edellytykseksi sen, että henkilö on täysin vapaasti päättänyt tehdä rikoksen. Komitean mukaan tähän ryhmään eivät kuuluneet lapset eivätkä mielenvikaiset, sillä he eivät pysty käyttämään tahtoaan vapaasti ja tätä kautta heitä ei voida tuomita rikoksistaan vastuuseen. Väliaikaisesti vastuukyvyn katsottiin voivan laskea esimerkiksi kuumehourailun vuoksi. (Wagner-Prenner 2000, 43–44)

Toinen vuonna 1884 mietintönsä antanut komitea määritteli syyntakeisuuden vaativan tiettyjä psyykkisiä ominaisuuksia, kuten kyky hahmottaa ulkopuolista maailmaa ja kyky määrätä itsestään eli vapaa tahto. Syyntakeisuuteen kuului täten myös velvollisuustietoutta eli taito erottaa oikea väärästä. (Wagner-Prenner 2000, 44)

Vuonna 1976 syyntakeettomuuden arviointiperusteita pohtinut rikosoikeuskomitea totesi, että mielisairautta ei pelkästään voi pitää syyntakeisuutta poistavana asianhaarana, vaan ratkaisevaa on, missä määrin sairaus ilmenee henkilön vähentyneenä kykynä ymmärtää asioiden tosiasiallinen ja moraalinen luonne sekä säädellä käyttäytymistään. Samana vuonna keskusteltiin myös siitä, tuleeko alentuneen syyntakeisuuden luokka säilyttää. Rikosoikeuskomitea päätyi kannattamaan kyseisen luokan säilyttämistä, sillä sen avulla pystyttiin tekemään selväksi perusteet alennetuille rangaistuksille. (Wagner-Prenner 2000, 41–45)

Hallituksen esityksessä vuonna 2002 rikoslain muuttamiseksi todettiin 3. luvun 4. §:ssä rangaistusvastuun edellytykseksi, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt viisitoista vuotta ja on syyntakeinen. Henkiseen terveyteen perustuva syyntakeettomuuden arviointi tapahtuu kahden kriteerin avulla. Eräänä lähtökohtana ovat lääketieteen keinoin todettavissa olevat asiantilat, kuten mielisairaus tai syvä vajaamielisyys. Toiseksi arvioitavana on se, kuinka tällaiset seikat ovat

vaikuttaneet tekijän toimimiskykyyn, havaintoihin ja motivaatioon. (HE 44/2002 3. luku 4. §.)

Ehdotuksen mukaan syyntakeettomana tulee pitää henkilöä, joka mielisairauden, syvän vajaamielisyyden taikka vakavan mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi ei ole ymmärtänyt tekonsa tosiasiallista luonnetta tai joka ei ole ollut selvillä teon oikeudenvastaisuudesta taikka jonka kyky säädellä käyttäytymistään on tällaisesta syystä ratkaisevasti heikentynyt. (HE 44/2002 3. luku 4. §.)

6 TUTKIMUSAINEISTO JA MENETELMÄT

Opinnäytetyöni tarkoituksena on selvittää, millaisissa rikoksissa tuomioistuin määrää vastaajan tai vastaavasti suostuu hänen vaatimaan mielentilatutkimukseen. Lisäksi tutkin, millaisten rikosten kohdalla tuomioistuin katsoo mielentilatutkimuksen suorittamisen tarpeettomaksi.

6.1 Tutkimukseen osallistujat

Tähän tutkimukseen osallistui kolme käräjäoikeuden tuomaria yhden tuomiopiirin alueelta. Kaikki haastateltavat olivat naisia. Käytän jäljempänä tuomareista nimiä käräjätuomari A, B ja C. Tutkimuksessa haastateltavilla oli työkokemusta alalta useammasta vuodesta kymmeniin vuosiin, joten he pystyivät kertomaan kokemuksistaan ja käytännöistään melko pitkältäkin aikaväliltä. Osalla haastateltavista työkokemus käräjätuomarin virassa oli lyhyehkö, mutta he ovat toimineet aikaisemmin sellaisissa virkatehtävissä, joiden kautta heille oli kertynyt entuudestaan tapaustietoa.

Tutkimukseen osallistujien määrä jäi mielestäni liian vähäiseksi. Alhaiseen määrään vaikuttivat vallitseva työtilanne ja se, etten tavoittanut kaikkia haluamiani haastateltavia.

6.2 Aineiston hankinta

Tutkimusmetodina opinnäytetyössäni käytin kvalitatiivista eli laadullista tutkimusmenetelmää. Päädyin siihen, sillä opinnäytetyöni aihe perustuu täysin kirjoitettuun lakiin ja käsiteltyihin oikeustapauksiin, joten olen täysin tekemieni haastattelujen ja aiheeseen liittyvän aineiston varassa. Käytin tutkimustyössäni sekä primäärisiä että sekundäärisiä tiedonkeruumenetelmiä. Tutkin erilaisia dokumentteja, kuten hovioikeuden sekä korkeimman oikeuden päätöksiä. Pääpaino tutkimusmateriaalin hankinnassa oli kuitenkin haastatteluilla. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010, 194.)

Haastattelumetodina hyödynsin teemahaastattelua, joka on avoimen- ja loma-kehaastattelun välimuoto. Laadullinen haastattelu tutkimuksessani tarkoittaa, että esitän ennalta valittujen teemojen mukaisesti enemmän tai vähemmän valmiiksi suunniteltuja haastattelukysymyksiä. Usein teemahaastattelussa haastateltavat ovat itse kokeneet tietynlaisen tilanteen. Tästä vuoksi tutkimuksessa pystytään kuvaamaan myös heidän tuntemuksiaan ja yksilöllisiä ajatuksia, jossa haastateltavien individuaalinen ajatusmaailma korostuu. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 48.)

Ennen itse haastatteluja kerroin haastatteluun osallistuville käräjäoikeuden tuomareille tutkimuksen aiheesta, tarkoituksesta, aineiston keruumenetelmästä, luottamuksellisuudesta ja anonyymiteetistä. Haastattelin kaksi henkilöä saman päivän aikana henkilökohtaisesti ja yhden haastattelun suoritin puhelimitse. Nauhoitin haastattelut, sillä täten pystyin omistautumaan täydellisesti haastatteluhetkeen ilman keskittymisen herpaantumista. Haastattelutilanteessa pyrin pitämään puheenvuoron haastateltavalla esittäen toki täydentäviä lisäkysymyksiä. Tiedonkeruumenetelmänä tutkimuksessa on käytetty teemahaastattelun lisäksi paljon kirjallisuuslähteitä ja asiantuntijoiden tuottamia materiaaleja.

6.3 Aineiston analyysi

Aineiston analysointiprosessiin kuuluu kuusi erilaista lähestymistapaa, jossa jokaisessa korostetaan tekstin sisällöllisiä ja laadullisia merkityksiä. Laadulli-

nen tutkimus on luonteeltaan syklistä, jolloin aineiston analysointi alkaa poikkeuksellisesti jo aineiston keruun yhteydessä. Analyysiprosessi on luonteeltaan systemaattista, muttei kuitenkaan jäykkää. Analysointivaiheessa uusia analyysiluokkia on mahdollista ilmetä tutkimusaineistoon perehdyttäessä. Tutkimukseni analysointi alkoi heti haastatteluiden päätyttyä, kun aloin kirjoittamaan keräämääni aineistoa puhtaaksi. Olin jo ennalta paneutunut haastattelun aiheeseen, johon haastattelujen avulla halusin saada syventävää tietoa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 137.)

Aineistoa analysoimalla minulle oli tärkeää löytää ensin haastattelun pääkohdat ja johtaa niistä haastattelussa ilmenneet seikat erilaisiin teemaluokkiin. Sisältöä analysoidessani pyrin tuomaan jokaisen mielipiteen ja ajatuksen esille, ja tarkasteluyksikkönä käytin yksittäistä sanaa, teemaa tai aihetta.

Litteroituani haastattelut, luin ne läpi useaan kertaan varmistuttuani siitä, etten jätä huomaamatta mitään olennaista. Aineistoon tutustuessani jaottelin haastatteluiden sisällön erilaisiin teemoihin, jonka avulla pystyin käsittelemään aineistoa johdonmukaisesti siitä mitään pois jättämättä. Käytin analysoinnin keinona koodausta, jota pidin helppona ja erinomaisena lähestymistapana aineistoa avatessani. Aineiston käsittelyssä minulle oli tärkeää, että kaikki haastattelussa ilmi tullut tieto löytää tiensä paperille sellaisenaan kuin se oli haastattelutilanteessa sanottu.

6.4 Reliabiliteetti ja validiteetti tutkimuksessa

Tutkimuksen laatu ja luotettavuus ovat asioita, jotka määrittelevät pitkälti tehdyn tutkimuksen todenmukaisuuden. Käsitteet reliabiliteetti ja validiteetti pohjautuvat ajatukselle siitä, että tutkija saavuttaa mahdollisimman objektiiviset tulokset. Objektiiviset tulokset perustuvat totuudenmukaisuuteen ja luovat todenmukaiset vastaukset tutkimusongelmaan. Tutkimuksessa käytin sekä oikeuskirjallisuutta sekä haastatteluja selvittäessäni tutkimusongelmaa. Mielentilatutkimuksista löytyy paljon kirjallisuutta, mutta oikeudellisesta näkökulmasta tarkastellessa käytettävissä oleva lähdeaineisto rajautuu melko pieneen osaan. Käytettävissä oleva aineisto on osittain ikääntynyttä, jonka vuoksi pyrin olemaan kriittinen hyödyntäessäni vanhempaa lähdekirjallisuutta. (Hirsjärvi & Hurme 2010, 185)

Reliaabeliudella tarkoitetaan sitä, että tutkittaessa samaa henkilöä useampana kertana, saadaan yhä sama tulos. Tietysti tulee huomioida, että ihmiselle tyypillistä ovat ajassa tapahtuvat muutokset, joten osassa tutkimustapauksista saatetaan luopua reliaabeliudesta. Toisen määritelmän mukaan tutkimustulos on reliabilinen, kun kaksi eri tutkittavaa päätyy samaan tulokseen. Kuten on mahdollista päätellä, käytettävissä oleviin reliaabeliuden määrittämistapoihin tulee usein suhtautua varauksella. (Hirsjärvi & Hurme 2010, 186)

Validiteetti tarkoittaa suomennettuna tutkimuksen pätevyyttä. Validiteetti ilmaisee, miten hyvin tutkimuksessa käytetty tutkimus- tai mittausmenetelmä mittaa tutkittavan ilmiön ominaisuutta. Validiteetti kohdistaa huomion siihen, kuinka hyvin tutkimus mittaa ilmiötä, jota sen avulla on tarkoitus selvittää. Validiteetti on erinomainen tilanteessa, jolloin sekä tutkimuksen kohderyhmä että kysymykset ovat oikeat. Haastatteluiden avulla sain syvyyttä tutkimusongelmaan ja tietoa, joka osittain varmensi lukemaani oikeuskirjallisuutta. Tästä päättelin keräämäni tiedon olevan validiteettia. (Hiltunen 2009)

7 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa esittelen opinnäytetyöni tutkimustulokset jakaen ne eri teemojen alle, jotta tulosten hahmottaminen olisi helpompaa. Kerron tutkimustuloksista viitaten oikeuslähteisiin, analysoiden tuloksia ja esittämällä suoria lainauksia tutkimusaineistosta, jotka ovat korostettu kursivoinnilla. Tutkimustulos koostuu sekä haastatteluiden sisällöstä että voimassa olevasta lakikirjallisuudesta. Haastatteluiden pääteemana oli mielentilatutkimus ja sen määrittämiseen liittyvät asianhaarat. Tavoitteenani oli saada tietoa lainsoveltajien eli kärjätuomarien toimintatavoista mielentilatutkimukseen määrittämisestä, selvittää mielentilatutkimusten tekemiseen johtavat yleisimmät rikostyyppit ja keskustella tutkimuksen luotettavuudesta osana syyntakeisuusarviointia.

Mielentilatutkimukseen määrittämisestä rikosasiassa säädetään oikeudenkäymiskaaren 17. luvun 45. §:ssä, jonka nojalla tuomioistuin suorittaa harkinnan tutkimuksen tarpeellisuudesta. Mielentilatutkimukseen määrittäminen vaatii kärjätuomarilta erinomaista arviointikykyä, johon perustuen hän päättää rikosentekijän määrittämisestä mielentilaltaan tutkittavaksi. Mielentilatutkimuksen tarpeellisuusarviointiin vaikuttavat rikosnimike ja sen seuraamusrangaistus, ri-

koksenteleijän aiempi rikostausta, hänen mahdolliset diagnoosit sekä vastaajan puolustuksen perustelut tutkimuksen tarpeellisuudesta (Kolmen kärjätuomarin haastattelut, 2015.).

7.1 Yleisimmät rikostyytit

Kaikki haastattelemiini kärjätuomarit olivat sitä mieltä, että mielentilatutkimuksen suorittaminen vaatii lähtökohtaisesti lähes aina vakavaa rikosta (Kolmen kärjätuomarin haastattelut, 2015). Poikkeuksena mielentilatutkimukseen määäämisestä oikeudenkäymiskaaressa mainitaan vähäisemmät rikolliset teot, joiden kohdalla tuomioistuin voi määrätä rikoksesta epäillyn mielentilataan tutkittavaksi, mikäli hän sitä itse pyytää. Tällaisessa tapauksessa mielentilatutkimus voidaan toimittaa, vaikka muut kriteerit eivät täytyisi (Kärjätuomari A, 2015). Yleisesti ottaen mielentilatutkimuksen taustalla ovat henkirikokset, esimerkiksi tappo, jossa seuraamuksena on enemmän kuin yksi vuosi vankeutta (Rikoslaki 21. luku 1. §.). Laissa mainittujen edellytysten täyttämisen lisäksi tutkimukseen määäämistä tukevat jo olemassa viitteet vastaajan mielentilasta, kuten lääkärin lausunnot ja diagnoosit. Poikkeuksena kuitenkin kärjätuomari C:n haastattelussa ilmeni tapaus, jossa rikoksesta epäillyllä ei ollut diagnoosia entuudestaan, mutta hän itse koki, ettei ollut tekohetkellä täysin kunnossa. (Kolmen kärjätuomarin haastattelut, 2015)

”Jos kysymys on henkirikoksesta, niin en tiedä voiko sanoa, että se on ihan säännönmukaista mutta kuitenkin aika normaalia, että niihin liittyy mielentilatutkimuspyyntö.” (Kärjätuomari A, 2015.)

7.2 Tutkimustarpeen aloitteentekijä

Suurimassa osassa mielentilatutkimukseen määäämisen tapauksissa rikoksesta epäilty itse tai hänen puolustuksensa kokevat tutkimuksen olevan tarpeellinen, jolloin lähes poikkeuksetta tuomioistuin suostuu pyyntöön. Haastatteluissa tuli kuitenkin esiin kaksi tapausta kärjätuomarien A:n ja C:n kohdalla, jossa tuomioistuin oli katsonut pyynnön olevan täysin aiheeton. Kärjätuomari A:n tapauksessa kyseessä oli ollut rikos, josta rangaistuksena oli odotettavissa sakko. Kärjätuomari C:n tapauksessa pyyntö tutkimukseen hylättiin osittain samasta syystä kuin edellä mainitussa tapauksessa. Kyseessä ei ollut vakava rikos ja pyyntö tutkimukseen oli esitetty vailla perusteita. Jutussa oli kaksi rikoksesta syytettyä, joista toinen oli jo aiemmin esittänyt pyynnön pääs-

tä tutkittavaksi. Tämän tuomioistuin hyväksyi. Toisen syytetyn pyynnön tuomioistuin joutui hylkäämään, sillä hänellä ei ollut näyttää perusteita pyynnölle. (Kolmen käräjätuomarin haastattelut, 2015)

7.3 Mielentilalausuntojen yksimielisyys

Kuten teoriaosuudessa mainittiin, mielentilalausunto ei sido tuomioistuinta päätymään samaan arvioon. Yleensä lausuntoa kuitenkin noudatetaan, erityisesti jos tutkimuksen suorittanut lääkäri ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos ovat molemmat yksimielisiä. Poikkeuksena mainitsen korkeimman oikeuden antamat ennakkopäätökset KKO 1987:130, 2000:3 ja 2004:119. (Lahti 2012)

Ensimmäisessä ennakkopäätöksessään KKO 1987:130:ssa vaimonsa surmanneella A:lla oli äärimmäistä mustasukkaisuutta, jossa ilmeni paranoia piirteitä. Todettiin, että A oli siitä huolimatta kyennyt harkitsemaan tekoa ja ymmärtänyt sen merkityksen. Toisessa tapauksessa KKO 2000:3 vaimonsa ja kolme pientä lastaan surmanneella A:lla oli persoonallisuushäiriö ja masentuneisuus, mutta hän oli pystynyt toimimaan määrätietoisesti ja johdonmukaisesti. Viimeisenä esimerkkinä nostan ennakkopäätöksen KKO 2004:119. Tapauksessa ammattirikollisten kerhon johtajan A:n, joka oli surmannut kerhon jäsenen, *”käyttäytyminen ennen tekoa ja sen jälkeen, itse teosta ilmenevät seikat sekä hänen suhtautumisensa teon jälkeen puhuvat sitä vastaan, että hänen kykynsä ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus taikka säädellä käyttäytymistään olisi hänen sairautensa tai persoonallisuushäiriönsä vuoksi ollut tekohetkellä merkittävästi alentunut ja että hän siten olisi ollut täyttä ymmärrystä vailla”*. (Lahti 2012)

Haastatteluun vastanneista käräjätuomareista kaikki kertoivat olleensa käsitellyissä jutuissaan kaikista saapuneista mielentilalausunnoista yksimielisiä sen antaneen lääkärin sekä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kanssa. Esimerkiksi käräjätuomari B totesi hyväksyvänsä tuomioistuimelle saapuvan mielentilalausunnon perustuen sen tekijöiden vankkaan ammattitaitoon. Käräjätuomari C kuitenkin mainitsi tilanteen ajalta, jolloin ei vielä toiminut käräjätuomarin virassa vaan toimi avustajan roolissa. Tapauksessa tuomioistuimelle saapunut mielentilalausunto oli pyritty riitauttamaan rikoksentekijän taholta. Syy riitautukseen oli ollut erimielisyys tutkimustuloksesta. Riitautus ei ollut kuitenkaan onnistunut perusteiden puuttumisen takia. (Kolmen käräjätuomarin haastattelut, 2015)

”Mielentilatutkimus on niin perusteellinen, että sitä on äärimmäisen vaikea riitauttaa.” (Käräjätuomari C, 2015)

Tutkimus osoitti käräjätuomareiden olevan aina yhtä mieltä tuomioistuimelle toimitetuista mielentilalausunnoista. Kysyttäessä syytä tähän ilmiöön, totesivat he sen johtuvan heidän oman ammattitaidon puutteesta puhuttaessa mielentilan tutkimisesta ja sen arvioinnista.

”Ei ole kyllä kanttia sanoa ammattilaisia vastaan tuollaisessa asiassa, josta tutkimuksen tekijät tietävät huomattavasti enemmän.” (Käräjätuomari B, 2015)

7.4 Mielentilatutkimusten vähentyminen

Halusin myös selvittää käräjätuomareiden mielipidettä ilmiöön, johon olen läpi opinnäytetyöprojektin yrittänyt löytää vastausta hyödyntäen dokumentteja kuten oikeusteoksia, opinnäytetöitä, pro gradu – tutkielmia ja erilaisia lehtiartikleita. Kyse on mielentilatutkimusten tekemisen määrän huimasta vähentymisestä vuodesta 2005 vuoteen 2015. Viimeisen kymmenen vuoden aikana tehtyjen tutkimusten määrä on romahtanut lähes puolella. Vuonna 2005 tutkimuksia tehtiin lähes kaksisataa, kun viime vuonna tutkimuksia tehtiin vain 110 kappaletta. (Mättö 2015)

Käräjätuomari C totesi mahdolliseksi syyksi tutkimusten määrän romahtamiseen päihteiden käytön lisääntymisen. Huumausaineiden käyttö on hänen mukaansa lisääntynyt kuluneella vuosikymmenellä jonkin verran. Itse aiheutetun päihtymystilan johdosta mielentilatutkimukseen määrääminen suljetaan pois, pois lukien erittäin poikkeukselliset tapaukset. Käräjätuomari A ja B arvelivat syyn piilevän vastaajan omassa haluttomuudessa osallistua mielentilatutkimusprosessiin. Lisäksi käräjätuomari B esitti arvauksen, että kyseessä voisi mahdollisesti olla resurssien puute. Resursseilla hän tarkoitti hoitohenkilökunnan kiireellistä työtilannetta, tilojen tai rahan puutetta. Toisaalta hän arveli, ettei mielentilatutkimusta todennäköisesti jätetä tekemättä taloudellisen säästön takia. (Kolmen käräjätuomarin haastattelut, 2015)

Perehtyessäni itse tähän ilmiöön, törmäsin lukuisiin erilaisiin selvityksiin sen synnystä. Käräjätuomareiden A ja B kanssa samoilla linjoilla oleva Terveystieteiden ja hyvinvoinninlaitoksen oikeuspsykiatrisen yksikön ylilääkäri Mika Rautiainen on eräässä antamassaan haastattelussa esittänyt mahdolliseksi syyksi vastaajien haluttomuuden osallistua tutkimukseen. Perusteluinaan Rautiainen on

todennut, että *alentuneesti syyntakeinen saatetaan laittaa vankilan sijaan sairaalahoitoon, josta vapaudutaan vasta kun potilas todetaan terveeksi. Rikollinen saattaa siis haluta vältellä "varttihullun" papereita välttääkseen vankilaa mahdollisesti pitkäkestoisemman sairaalahoidon.* (Mäntymaa 2015) Oikeuspsykiatrian erikoislääkäri Markku Erosen arvion mukaan syy piilee tarkentuneessa psykiatrisessa diagnostiikassa. Tiukentuneen järjestelmän takia yhä harvempi luokitellaan alentuneesti syyntakeiseksi. Tiukentuneen seulan vuoksi asianajajatkaan eivät ano asiakkailleen mielentilatutkimusta yhtä helposti kuin ennen. (Hämeen Sanomat 2010)

Haastatteleman kärkeäjätuomariakin totesivat ilmiön olevan yllättävä ja huolestuttava. Yhtä mieltä heidän kanssaan on psykiatrisen vankisairaalan oikeuspsykiatri, ylilääkäri Alo Jüriloo. Jüriloon mielestä kehitys on huolestuttava, sillä *jopa hyvin vakavista rikoksista syytettyjä henkilöitä, esimerkiksi murhasta syytettyjä ei aina määrätä mielentilatutkimukseen.* Edellä mainittu vastaajan haluttomuus osallistua tutkimukseen aiheuttaa sen, että tuomioistuimien ei välttämättä määrää häntä tutkittavaksi, lukuun ottamatta tapauksia, joissa perustelut tutkimuksen tarpeellisuudesta ovat vankat. Vastaajan riskinä on Jüriloon mukaan tahdosta riippumattomaan sairaalahoitoon joutuminen, joka kestää yleensä paljon pidempään kuin vankeusrangaistus. Siitä johtuen monet rikoksentekijät haluavat mieluummin suorittaa vankeusrangaistuksen, josta saattavat selvitä huomattavasti lyhyemmässä ajassa.

En ollut lukenut ennen käräjätuomareille tekemiäni haastatteluja artikkelia Jüriloon haastattelusta. Jälkikäteen huomasin hänen sivuuttavan esittämäni kysymystä. Haastatteluissani esitin käräjätuomari A:lle kysymyksen *"Määrätäänkö rikoksentekijä automaattisesti vakavien rikosten kohdalla mielentilatutkimukseen?"*. Vastaukseksi sain, ettei aina ole varmaa, onko tutkimusta tarpeen tehdä, minkä vuoksi jokainen rikollinen teko arvioidaan omana tapauksenaan ottaen huomioon rikoksentekijän taustat ja itse tekoon liittyvät asianhaarat. Mitään automaattista systeemiä mielentilatutkimukseen määräämisestä ei siis ole. Jüriloo nostaa kuitenkin Ylälle antamassaan haastattelussa esille yleisesti pohditun näkökulman, jonka mukaan vakavien rikosten kohdalla mielentilatutkimus voisi määräytyä automaattisesti. Vakavien rikosten perusteelta automaattisesti määräytyvä mielentilatutkimus olisi kuitenkin epäkäytännöllinen, sillä jokainen rikos on niin erilainen. Jüriloo itse ei pidä automaattista systeemiä tarpeellisenä, mutta ehdottaa sen asemesta ratkaisua, jossa kokenut van-

kilalääkäri antaisi tuomioistuimelle arvion ja suosituksen rikoksentekijän hoidon tarpeesta tuomioistuimelle. (Mättö 2015)

7.5 Johtopäätökset

Opinnäytetyöni tavoitteena oli kartoittaa mielentilatutkimusprosessin kulku ja sen asema lainsoveltajien syyntakeisuusarvioinnissa. Johtopäätöksenä voidaan todeta suomalaisen oikeusjärjestelmän määrittävän erittäin tarkoin mielentilatutkimukseen määrittämisen edellytykset. Ne luovat vakaan ja yhtenäisen pohjan lainsoveltajille, jotka joutuvat arvioimaan mielentilatutkimuksen tarpeellisuutta toisinaan hyvin erilaisten rikosten kohdalla.

Tutkimustulokset osoittivat, että mielentilatutkimuspyyntö liittyy lähes poikkeuksetta vakaviin rikoksiin. Mielentilatutkimuspyyntö tulee suurimmassa osassa tapauksista joko syyttäjän, rikoksentekijän tai hänen avustajansa taholta. Tutkimuspyyntöön suostumista ei voida kuitenkaan pitää itsestäänselvyytenä, vaan tuomioistuin vaatii pyynnön perusteluiksi riittävää näyttöä sen tarpeellisuudesta. Tutkimuksessa selvisi, että haastatteleman Etelä-Savon käräjäoikeuden kärjätuomarit eivät ole joutuneet hylkäämään yhtään tutkimuspyyntöä, sillä pyynnot ovat aina olleet asianmukaisesti esitettyjä ja perusteltuja.

Tutkimuksessa ilmeni pari yksittäistapausta Etelä-Savon käräjäoikeuden nykyisten kärjätuomareiden aiemmalta työuralta, joiden kohdalla mielentilatutkimuspyyntö hylättiin. Kyseessä olevien yksittäistapausten perusteella pystytään toteamaan, ettei tuomioistuin katso mielentilatutkimusta tarpeelliseksi sellaisissa rikoksissa, joista on odotettavissa sakkoa tai vähemmän kuin vuosi vankeutta. Mitään tiettyä rikosluokkaa ei voida kuitenkaan nimetä, josta ei olisi lainkaan odotettavissa mielentilatutkimusta, sillä jokaista tapausta arvioidaan omanaan.

7.6 Pohdinta

Mielestäni opinnäytetyölle asetettu tavoite täyttyi ja tutkimusongelmaan löytyi vastauksia sekä dokumenttien että teemahaastatteluiden avulla. Opinnäytetyö antaa kattavan kuvan siitä, mikä on mielentilatutkimus, milloin mielentilatutki-

musta tarvitaan ja millä perusteilla tuomioistuin määrää rikoksentekijän siihen. Itse tutkimuksen kannalta pidin tarkoituksenmukaisena sitä, että haastattelin henkilöitä, jotka ovat virkansa puolesta päivittäin rikosasioiden kanssa tekemisissä, tuntevat aiheen entuudestaan ja ovat itse halukkaita osallistua tähän tutkimukseen. Mielestäni opinnäytetyö palvelee henkilöä, joka on kiinnostunut rikoksentekijän syyntakeisuuden tutkimisprosessista.

Tämä opinnäytetyöprosessi opetti minulle paljon niin tutkimustyöstä kuin itse mielentilatutkimusten tekemisestä ja niiden lausuntojen soveltamisesta käräjätuomarien työssä. Oikeuskirjallisuuden lisäksi pääsin tutustumaan mielentilatutkimusprosessiin konkreettisesti tarkastelemalla siihen liittyviä tuomioistuinten toimintatapoja ja niiden tarkoitusperiä haastatellessani Etelä-Savon käräjätuomareita. Pidän tätä opinnäytetyöprosessia kaiken kaikkiaan erityisen opettavaisena ja mielenkiintoisena projektina. Opinnäytetyöni ansiosta tiedän nyt paljon enemmän mielentilatutkimuksen läpikäyneiden rikostentekijöiden syyntakeisuusarvioinnista ja siitä, mitkä kaikki tekijät arvioinnissa otetaan huomioon.

LÄHTEET

Boucht, J. & Frände, D. 2008. Suomen Rikosoikeus. Tampere. Poliisiammatti-korkeakoulun oppikirjat.

Etelä-Savon käräjäoikeuden kärjätuomari A. 2015. Haastattelu 10.10.2015. Mikkeli.

Etelä-Savon käräjäoikeuden kärjätuomari B. 2015. Haastattelu 10.10.2015. Mikkeli.

Etelä-Savon käräjäoikeuden kärjätuomari C. 2015. Puhelinhaastattelu 11.10.2015. Kouvola.

Hallituksen esitys HE 44/2002. Saatavissa:

<http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2002/20020044#idp7771744> [viitattu 26.11.2015].

Hiltunen, L. 18.2.2009. Validiteetti ja reliabiliteetti. Jyväskylän yliopisto.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2010. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.

Koivukangas, J. 2007. Käytännön oikeusopas väkivaltarikoksen uhrille. Rikosuhripäivystys ja Suomen Mielenterveysseura. Helsinki. Jv-paino Oy.

Korkeimman oikeuden ennakkopäätökset. Finlex. 2015a. Saatavissa:

http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/haku/?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=mielentilatutk*&submit=Hae+%E2%80%BA [viitattu 17.11.2015].

Kotilainen, I. 2006. Syyntakeisuus ja mielentilatutkimus. Luentosarja 4.10.2006. Helsinki 2006. Saatavissa:

http://www.helsinki.fi/oikeustiede/oppiaineet/medibio/Luentosarja%20sl%202007/Kotilainen_luento_07.pdf [viitattu 19.11.2015].

Lahti, R. 2012. Syyntakeisuuden arviointi ja kriminaalipotilaan asema – oikeudellinen näkökulma. PowerPoint-esitys 3.9.2012. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.

Lahti, R. 2015. Itse aiheutetun päihtymystilan vaikutus rikosvastuuseen. Haaste 1/2015. 13.3.2015. Saatavissa:

<http://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste12015/itseaiheutetunpaihtymyksenvaikutusrikosvastuuseen.html> [viitattu 24.11.2015].

Lehtinen, P. 2015a. Mielentilatutkimus syynää koko ihmisen elämän- kestää viikkoja ja sisältää kokeita ja aivokuvauksia. MTV3-uutiset. 18.7.2015 Saatavissa: <http://www.mtv.fi/uutiset/rikos/artikkeli/mielentilatutkimus-perkaa-ihmisen-koko-elaman-kestaa-viikkoja-ja-sisaltaa-kokeita-ja-aivokuvauksia/5230230> [viitattu 1.11.2015].

Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116.

Mielentilatutkimusten määrä on vähentynyt rajusti. 2015. Hämeen Sanomat. 19.1.2015. Saatavissa: <http://www.hameensanomat.fi/uutiset/kotimaa/104120-mielentilatutkimusten-maara-vahentynyt-rajusti> [viitattu 8.12.2015].

Mäntymaa, E. 2015. Elinkautisvankien määrä moninkertaistunut–syy on edelleen pienoinen mysteeri. Yle Uutiset. 16.5.2015. Saatavissa: http://yle.fi/uutiset/elinkautisvankien_maara_moninkertaistunut__syy_on_edelleen_pienoinen_mysteeri/7992906 [viitattu 1.12.2015].

Mättö, V. 2015. Mielentilatutkimusten määrä on romahtanut puoleen kymmenessä vuodessa. Yle Uutiset. 7.4.2015. Saatavissa: http://yle.fi/uutiset/mielentilatutkimusten_maara_on_romahtanut_puoleen_kymmenessa_vuodessa/7904874 [viitattu 2.12.2015].

Niemi, H. 2013. Syyntakeisuusarviointien muutokset – syyt ja seuraukset. Haaste 1/13. 22.3.2013. Saatavissa: <http://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste12013/syyntakeisuusarviointienmuutokset-syytjaseuraukset.html> [viitattu 19.9.2000].

Niuvanniemen sairaala. Mielentilatutkimuskäytäntö Suomessa. Saatavissa: <http://www.niuvva.fi/toiminta/tutkimus/mielentilatutk/kaytanto.htm> [viitattu 3.11.2015].

Nuutila, A-M. 1997. Rikoslain yleinen osa. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Pajuoja, J. 1995. Väkivalta ja mielentila. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Piirtola, H. 2004. Alentunut syyntakeisuus ja enimmäisrangaistuksen käyttö. Teoksessa Lahti ym. Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsinki: Yliopistopaino.

Rikoslaki 19.12.1889/39.

Rikoslakiprojektin ehdotus 2000, s.3-4.

Sajama, S. 2012a. Suljetun uudet otteet. Tehy 8/2012. Saatavissa: <http://www.tehy.fi/tehy-lehti/2012/8-2012/suljetun-uudet-otteet/> [viitattu 10.10.2015].

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 2011a. Mielentilatutkimus ja vaarallisuusarvioiden laatimisohteet. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80084/f53130ab-3b97-40da-8e9d-6dce6486b8e6.pdf?sequence=1> [viitattu 12.11.2015].

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 2015a. Mielentilatutkimukset. Saatavissa: <https://www.thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyspalvelut/oikeuspsykiatria/mielentilatutkimukset> [viitattu 1.10.2015].

Tapani, J. & Tolvanen, M. Rikosoikeus: Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Hämeenlinna 2011. Talentum.

Vanhan Vaasan sairaala. 2015a, 2015b. Mielentilatutkimus. Saatavissa: <http://www.vvs.fi/mielentilatutkimus> [viitattu 15.10.2015].

Wagner-Prenner, M. 2000. Syyntakeisuus ja mielentila. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

1. Haastateltavan käräjätuomarin virassaoloaika ja käsiteltyjen tapausten määrä, joihin mielentilatutkimus liittyy
2. Mielentilatutkimus osana syyntakeisuusarviointia
 - Mielentilatutkimuksen luotettavuus
 - o Mielentilatutkimuslausunnon asema tuomioistuimen syyntakeisuusarvioinnissa
 - o Lausunnon laatijoiden ja käräjätuomarien väliset epäselvyydet arvion lopputuloksesta
3. Mielentilatutkimusprosessi
 - Miten mielentilatutkimus tulee esille oikeudenkäyntiprosessissa
 - o Tuleeko tutkimusehdotus yleensä syyttäjän, vastaajan vai tuomioistuimen aloitteesta?
 - o Milloin tuomioistuin suostuu pyyntöön?
 - o Missä rikostyypeissä/tapauksissa tuomioistuin katsoo mielentilatutkimuksen olevan tarpeeton?
 - o Onko olemassa ns. automaattinen käytäntö tutkimukseen määräämisestä tiettyjen rikosten kohdalla? Esim. henkirikokset.
4. Mielentilatutkimusten tekeminen on vähentynyt viimeisten 10 vuoden sisällä huomattavasti. Millaisia syitä siihen voisi olla?